هۆکار و ئاکامەکانی شۆڕشی ساڵی ١٩٧٩ی ئێران: لە گۆشەنیگای کوردییەوە*

مەعروف کەعبی

و: ئیبراهیم ساڵح ڕاد

شۆڕشی ساڵی ١٩٧٩ی ئێران، ئاکامی مێژووی ئەو ئاڵوگۆڕە ئابووری، کۆمەڵایەتی، سیاسی، فەرهەنگی، فکری و سەنعەتییانەیە، کە وڵاتی ئێران لە چەرخی بیستەمدا و بەتایبەت پاش شەڕی دووهەمی جیهانی بەتاقیی کردووەتەوە و بە نێویاندا تێپەڕیوە. شەڕی سارد ڕێگای بۆ زۆربەی ئەو ئاڵوگۆڕانە خۆش کرد و زەمینەی سەرهەڵدان و شکڵگرتنی ئەو بیر و ئیدە و ئەکتەرانەی پێکهێنا کە دەبوو دەوڵەت و کۆمەڵگای ئێران مۆدێرنیزە بکەن. سەرەڕای بەشداریی بەردەوامی مێژوونوسە ئێرانییەکان لە ڕەوتەکەدا، ئێران نەیتوانی، بەوجۆرە کە چاوەڕوانیی لێ دەکرا، لە هەموو فاکتۆر و پێکهاتە مێژوویی، کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەکانی خۆی بە شێوەیەکی هەموو لایەنە کەڵک وەرگرێ. بە گشتی دەبێ بڵێین کە حەشیمەتی فارس و ئێران لەجیاتی یەکتر بەکار هاتوون. هۆیەکی گرنگی ئەو وەزعە ئەوەیە کە ئێران هەم وەک ئیدە و بیرۆکەیەک و هەم وەک کیانێک دەناسرێ کە لەسەر بناخەی زمان و فەرهەنگی فارسی دامەزراوە و هەر ئەوانەش بۆ پاراستن و مانەوەی بڕیاردەرن.[١] بەو حاڵەش، ئەوە بە هیچ جۆر پاکانە بۆ بەشداری نەکردنی پێکهاتەکانی دیکەی ئێران لەو لێکۆڵینەوانەدا، کە لەسەر شۆڕشی ئێران ئەنجام دراون ناکا. ئەو پێکهاتانەی کە بەبێ ئەوان ئیدەی ئێران نە دەیتوانی هەبێ و نە دەوامیش بێنێ.[٢]

لەبەر ڕووناکاییی ئەو باسەی سەرەوەدا، بەشی یەکەمی ئەو وتارە وەک هۆکارە ڕاستەوخۆ و دەستبەجێکانی سەرهەڵدانی شۆڕش، ئاڵوگۆڕ و گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکانی نێو کۆمەڵگای کوردی لە دەیەکانی پێش شۆڕشدا، دەخاتە بەر باس و لێکۆڵینەوە. هەروەها، بە پێچەوانەی تێگەیشتنی باو، ئەمەش نیشان دەدا، کە تێکۆشان و چالاکییە سیاسی، کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەکان لەو دەورەیەدا، نەخەوتوون. بەشی دووهەمی وتارەکە بزووتنەوەی خودموختاریخوازی کورد، کە لەئاکامی گۆڕانکارییە گرنگە سیاسییەکاندا سەری هەڵدا، لێکدەداتەوە. دەبێ بگوترێ کە نەبوونی لێکۆڵینەوەی پێویست، سەرەڕای دەوڵەمەندیی سەرچاوەکان، بۆتە هۆی ئەوە کە تووشی هەڵەی واقعی بین و لێکۆڵینەوەی کەمیشمان لەسەرئەو قۆناخە لەبەردەست دابن.[٣] ئەو وتارە لە ڕێگای هەڵسەنگاندنی پرۆسە مێژووییەکانەوە، هەردوو لایەنی مەسەلەکە پێکەوە دەبەستێتەوە. گەلێک تیئوریی جۆراوجۆر، ڕەخنەی کولتووری و لێکۆڵینەوەی مێژوویی، شکڵیان بە چوارچێوە و مانای وتارەکە داوە. ئەمە ئەو دەستە لە تیئورییەکانی گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان، کە بە پێچەوانەی تیئورییەکانی نوێسازی، کە لە ئاسیا و ئەفریقا، دوای شەڕی دووهەمی جیهانی، وەک پرۆژەی نەتەوەسازی هاتنە کایەوە، دەگرێتەوە.[٤] جیا لەوە لێکۆڵینەوەکان سەبارەت بە ناسیۆنالیسم، هاوچەشنسازی، ئەسیمیلاسیۆن و دەوڵەت-میللەت، هەروەها مێژووی هاوچەرخی ئێران، بناخەیەکی پتەو بۆ لێکۆڵینەوەی ئەو ئاڵوگۆڕە کۆمەڵایەتی، ئابووری، سیاسی و فەرهەنگییانە بەدەستەوە دەدەن کە لەماوەی پاش شەڕی دووهەمی جیهانیدا پێکهاتوون.[٥] سەرەڕای ئەوانەش، بۆ تێگەیشتن لەو ئاڵوگۆڕە فەرهەنگییانە کە لەو ماوەیەدا لە ئێراندا هاتوونەتە پێش، بەتایبەتی لە پەیوەندی دەگەڵ بە مێدیایی کردنی کولتووردا، وەک یون تۆماس دەڵێ، لێکۆڵینەوەی کولتوورییش گرینگ و پڕ بایەخن. مەبەست هاتنە کایە و بڵاوبوونەوەی ڕاگەیەنە گشتییەکانی وەک ڕادیۆ و تەلەفزیۆن، لە دەیەکانی ١٩٦٠ و ١٩٧٠ی زایینیدایە. لەسەردەمی شۆڕشی سپیدا ئاڵوگۆڕ لە موناسەباتی دەسەڵات و بارودۆخی کۆمەڵایەتیدا پێکهات. وەک پییەر بۆردۆ دەڵێ: کولتوور وەک چوارچێوەیەکی سیمبۆلیک، بناخەی بۆ هێژمۆنیی فەرهەنگ

و زمانی فارسی دامەزراند.[٧] هێژمۆنی تەنیا هەر ئەوە نییە کە ئیدە زاڵەکان دڵخوازانە قەبووڵ بکەین، وەک ئەنتۆنیۆ گرامێشی دەڵێ. بەڵکوو وەک ڕایمۆند ویلیامس ڕوونی دەکاتەوە، بریتییە لە «سیستەمێکی بەرین و کاریگەر لە نرخ و مانا و بایەخە زاڵ و کاریگەرەکان». ئەمە فەرهەنگی ڕوو لە گەشەی کوردی سەرکوت کرد و ژینگەی ئەوی لە چوارچێوەی کۆنەکولتوریکدا تەنگەبەرکردەوە.[٨] ئەوەش ئەو بارودۆخەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە لەوەدەمەوە تا ئێستا کولتوری مۆدێرنی کوردی تێیدا بەسەردەبا. دەبێ بگوترێ کە لە ماوەی بەرۆژئاوایی بوون و مۆدێرنیزەبوونی ئێراندا، گەلێک ڕوانگەی ڕەخنەگرانەی کولتووری هاتوونەتە گۆڕێ. وەک تیئۆرییەکان ی نەیتیڤیزم وبوومی گەرایی،[٩] ئەو تیئۆرییانەی بە شێوەیەکی ڕەخنەگرانە گۆڕانکارییە کولتورییەکان شی دەکەنەوە،[١٠] تیئۆرییە کۆمەڵایەتییەکان،[١١]. جگەلەوە گەلێک ڕوانگەی کولتووریی دیکەش سەریان هەڵداوە، وەک ئەو ڕوانگانەی کە لە لایەن کەسایەتییە فەرهەنگی و ئەدەبییەکانی وەک سوارەی ئیلخانی زادەوە، نوێنەرایەتی دەکران.

دەبێ بگوترێ کە لێکۆڵینەوەکانی پەیوەندیدار بە جنسیەت واتە جێندەریش، وەک فاکتۆرێکی کاریگەر لەسەر ئاڵوگۆڕە کۆمەڵایەتییەکان، ڕۆڵی خۆیان لە ئاراستەکردنی ئەو شیکردنەوە مێژووییەدا هەیە.[١٢] سەرەنجام، لە هەڵسەنگاندنی پرۆسەیەکی مێژووییدا، ناکرێ بەتەنیا هەر سەرنج بدەینە هۆکارەکان. ئاخر ئاکامەکانیش هەر بەو ئەندازەیە پێویستە سەرنجیان بدرێتێ.[١٣] لە پەیوەندی دەگەڵ ئێراندا، ئاکامەکانی شۆڕش لەسەر وەزعی کوردەکان، بۆ تێگەیشتن لەو پرۆسە مێژووییەی کە بوو بەهۆی سەرهەڵدانی شۆڕش، زۆر گرنگ و پڕ بایەخن. هۆیەکانی سەرهەڵدانی شۆڕش، لەگەڵ ئاکامەکانی تا ڕادەیەکی زۆر لێک نزیکن. ڕاست لەبەر ئەوەشە کە زۆر جار لێکۆڵینەوە سەبارەت بە ئاکامەکانی شۆڕش ئەنجام دراوە. هەرچەند، ئەزموونی پێکهاتەی حەشیمەتی غەیرە فارسی ئێران لەو لێکۆڵینەوانەدا، لەبەرچاونەگیراوە. نەک خودی شۆڕش، بەڵکوو هەمیشە ئەوە ئاکامەکانی شۆڕش بوون، کە مێژوونووسەکانیان توشی دڕدۆنگی وسەرلێشێواوی کردوون. سروشت وچۆنیەتیی ئەو ڕێژیمەی کە بەدوای شۆڕشدا دێتە سەرکار، تاڕادەیەکی زۆر ئەوەش دیاری دەکات کە شۆڕشەکە چۆن دێتە بەرچاو. جا ئەوە چ شۆڕشی فەرانسە بێ، چ هی ڕووسیە یا شۆڕشی ئێران، هیچ لە مەسەلەکە ناگۆڕێ. بۆیە گۆشەنیگا یا پێرسپێکتیڤی کوردی، شوێنەواری خۆی لەسەر پێناسەی شۆڕش دادەنێ و زۆر لایەنی دیکەی ئەو پرۆسە مێژووییە دەخاتە بەر ڕووناکایی. لە ڕاستیدا ئەوە ئامانجی سەرەکیی ئەو وتارەیە.

لەو لێکۆڵینەوەیەدا، لە گەلێک گۆڤار و ژۆرنال، کە سالەکانی نێوان ١٩٢٥ تا ١٩٧٨ بڵاو کراونەتەوە، هەروەها لە گەلێک ڕۆژنامەی ئێرانیی سەردەمی شۆڕش و ساڵەکانی دواتر، بە مەبەستی ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەیەکی قووڵ و هەمەلایەنە، وەک سەرچاوەی وەرگرتنی زانیاریی دروست و پێویست کەڵک وەگیراوە. هەرچەند لێکۆڵینەوەکە پشت بە زۆر گێڕانەوەی شەفاهی و ئاماری ڕەسمی و غەیرە ڕەسمیش دەبەستێ، بەڵام بۆئەوەی مەیدان بۆ هەڵسەنگاندنی لەحزە و ڕووداوە گرنگەکان ئاواڵابێ ونەکەوێتە داوی تەعەسوب و لایەنگریەوە، خۆی لەباسی وردەکارییەکانی دەورانی شۆڕش و ساڵەکانی پاش شۆڕش، بە دوور ڕادەگرێ.

ڕیشە و هۆیەکانی سەرهەڵدانی شۆڕش

هۆیەکانی شۆڕشی ساڵی ١٩٧٩ی ئێران، بەدرێژی لەئەدەبیاتی ئەکادمیکدا خراونەتە

بەرباس. لەو لێکۆڵینەوانەدا لە ڕێگای جۆراوجۆرەوە هۆکارە بنەرەتی و فەوری و مام ناوەندییەکانی شۆڕش شی کراونەتەوە.[١٤] گرنگترینی ئەو بابەتانەی لەو پەیوەندییەدا خراونەتە بەرباس بریتین لە تاقیکردنەوەی یەک لایەنە و ناتەواوی مۆدێرنیتە، شکستی ئیدەئاڵەکانی شۆڕشی مەشروتەی ساڵی ١٩٠٦، دەست تێوەردانی هێزە دەرەکییەکان لە کاروباری نێوخۆی ئێران، ئیستعمار و داگیرکردن و بەتاڵان بردنی سەرچاوە سروشتییەکانی وڵات لەلایەن بێگانەکانەوە، ئیستبداد و سەرەڕۆیی دەوڵەتی مۆدێرن، کۆدیتای ڕێکخراوی سیا بە دژی دوکتۆر موسەدیق لە ساڵی ١٩٥٣دا کە بە شێوەیەکی دیموکراتیک وەک سەرۆکوەزیر هەڵبژێردرابوو، هەروەها بردنە پێشی خێرای مۆدێرنیزە کردن و بە غەربی کردنی ئێران لە دەورانی شۆڕشی سپی، لە نێوان ساڵەکانی هەردوو دەیەی ١٩٦٠ و ١٩٧٠ی زایینیدا. لەبەر ئەو هۆیانە ڕێژیمی پاشایەتی کە بەرۆژئاوایی کردنی ئێرانی لەبەرنامە دابوو، مەشروعییەتی لە دەست دا. ئەمەش مەیدانی بۆ هاتنە کایەی ململانێی ساسی خۆش کرد کە سەرەنجام بوو بە هۆی سەرکەوتنی ئیسلامی سیاسی. لە ڕاستیدا هۆکارە بنەڕەتییەکانی شۆڕش دەگەڕێنەوە بۆ ئەو بارودۆخەی کە ئێران لە ساڵەکانی پێش شۆڕشدا بە نێویدا تێدەپەڕی. شتێکی دوور لە ڕاستیمان نەگوتوە ئەگەر بڵێین ئێران هەر ئەودەم لەباری ئابووری و کۆمەڵایەتی وفەرهەنگییەوە، شۆڕشی تێدا پێکهاتبوو. بە قەرزوەرگرتن لە ڕ. کۆسێلیک، دەکرێ بڵێین ئێستا پێویستی بە شۆڕشێکی سیاسی هەبوو کە ئامانجەکەی بریتی بوو لە ڕزگاریی کۆمەڵایەتی.[١٥] لەڕاستیدا شۆڕشی ١٩٧٩ی ئێران هەروەک ئێرواند ئابراهامیان دەڵێ، ئاکامی پەرەسەندنێکی ناهاوسەنگ و مۆدێلێک لە پێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتی و نوێسازی بوو، کە لە سەرەوەڕا بۆ خوارێ داسەپێنرابوو. هەربۆیە، لە قۆناخی شۆڕشی سپیدا، دەبینین کە هەندێک هێز و لایەنی سیاسیی نوێ، لەوانە ئۆپۆزسیۆنی ئیسلامی، پێ دەنێنە مەیدانی تێکۆشانی سیاسی کە بۆ یەکەم جار لە مێژووی ئێراندا، ڕووخانی نیزامی پاشایەتی و دامەزراندنی حکوومەتێکی ئیسلامی، وەک ئامانجی سیاسیی خۆیان دیاری دەکەن.[١٦]

لە ڕاستیدا، شۆڕشی سیاسیی ساڵی ١٩٧٩ی ئێران، وەک دیاردەیەکی فرە ڕووخسار، کە ئیسلامی سیاسی دەستی باڵای تێدا هەبوو، هاتە کایەوە. هەر ئەوەش سروشت و چۆنیەتیی دەوڵەت و ئەو حکوومەتەی دیاری کرد، کە پاش سەرکەوتنی شۆڕش دامەزرا. یانی ئیستبداد و سەرەڕۆییی دینی. سەرکەوتنی فراکسیۆنی ئیسلامی، نە ڕووداوێکی مێژوویی و نە ئاکامی سیاسەتی زلهێزەکان بوو کە گوایە یەک شەوە کەسێکی نەناسراویان، بە ناو و ناوبانگ گەیاند. ئاخر خومەینی لە ئێرانی پێش شۆڕشدا، لانیکەم بە بەراورد لەگەڵ لینین لە ڕووسیەی پێش شۆڕشی ئۆکتۆبەردا، باشتر ناسرابوو.[١٧] بە گوێرەی بیرەوەرییەکانی سەفیرەکانیان و هەروەها گەلێک بەڵگەنامەی دیکە، ئەمریکا، بریتانیا و ڕووسیە، پێشبینیی هیچ جۆرە ئاڵوگۆڕێکی سیاسیی گەورەیان لە ئێراندا نەکردووە. ئەوە لە حاڵێکدا بووە کە نیشانەکان ئەوەیان دەرخستوە کە ئاڵوگۆڕ بەڕێوەیە. کەچی ئەوان شتێکی ئاوایان بە خەیاڵدا نەهاتووە.[١٨] بەوحاڵەش ناتوانین بڵێین کە شۆڕش تەنیا ئاکامی ڕاستەخۆ و بێ ئەملاولای مۆدێرنیزاسیۆن واتە نوێسازی بوو. بێ گومان گەلێک ئیحتیمالات و فاکتۆرو ڕووداوی دەرەکیی دیکەش هەن کە لە گۆڕانکارییە مێژووییەکاندا، ڕۆڵ و کاریگەریی خۆیانیان هەیە. بۆیە لە پەیوەندی دەگەڵ ئەو کەیسەدا، بە قەرزوەرگرتن لە گرامشی، «دەورەی فەرهەنگی پێشوو»، کە بوو بەهۆی ئەوەی

ئۆپۆزسیۆنی مەزهەبی، هێزمۆنی سیاسی و فەرهەنگیی خۆی بسەپێنێ، بایەخێکی زۆری هەیە.[١٩]

ئاخر ڕژێمی پاشایەتی واتە حکوومەتی محەمەد ڕەزاشا، بە شێوەیەکی زۆر توند و سەرەڕۆیانە، لە ماوەی نێوان ساڵەکانی ١٩٤١ ت ١٩٧٩دا، هێزە چەپ و سێکۆلارەکانی سەرکوت دەکردن. بەچەشنێک کە ئاسەوارێک لەوان نەمابوو. دەبێ بڵێین کە لێرەدا ناروونیەک هەیە کە ئەو لێکۆڵینەوەیە لەبەردایە بیخاتە بەرباس. لەو شی کرنەوە پڕ بایەخانەدا کە سەبارەت بەو پرۆسە مێژووییەی کە باسمان کرد ئەنجام دراون، باسێک لە ئەزموونی گەلانی دیکەی ئێران لە شۆڕش و نوێسازیدا نەکراوە. لەوەش زیاتر ئەوان ئەو بۆچوونانەیان بەهێز کردوون کە مەسەلەی میللی و ئێتنیکی لە ئێراندا، پەیوەندییەکی زۆر نزیکی دەگەڵ توندوتیژیدا هەیە.[٢٠] سەبارەت بە وەزعی سیاسیی هەرێمی کوردستان، دوا کتێبی عەبباس مەینەت لە ژێر ناونیشانی ئێران: مێژووی هاوچەرخ، بە هێنانە بەرباسی ڕووداوکان لە کوردستانی دەورەی شۆڕشدا، لێکۆڵینەوەیەکی جیاواز بەدەستەوە دەدا.[٢١] بەو حاڵەش سەرەڕای ئەو لێکدانەوە بەکەڵکەی کە کتێبەکە دەیخاتە بەردەست، کوردستان لە سەردەمی شۆڕشدا جێگای شایستەی خۆی لەو هەڵسەنگاندنە پڕبایەخەی مێژووی مۆدێرن و هاوچەرخی ئێراندا، پێ نادرێت.[٢٢] باسەکە چونکە ڕوانگەیەکی فارسی محوەر بەسەریدا زاڵە، زاراوەکانی ئێران و کۆمەڵگای فارس لەجیاتی یەکتر بەکاردێنێ. ئەوە لە کاتێکدایە کە ڕووداوەکان بە شێوەیەکی ئاسایی و بە دوای یەکدا دووپات دەکاتەوە. بە ڕوونی دەردەکەوێ، کە بەهۆی ئەو ڕەوشە میتۆدۆلۆژییەی کە زاڵە، گەلێک سەرچاوەی سەرەتایی سەبارەت بە بارودۆخی سیاسیی کوردستان، کە هەمووشیان بە فارسی لەبەر دەستدان، وەک پێویست ناکەونە بەر سەرنجی ئەو کەسانەی کە لێکۆڵینەوەی ئەکادمیک دەکەن.

مۆدێرنیزە بوونی کوردستان

مۆدێرنیتە لە ئیراندا لە شێوەی پرۆسەیەکی دوولایەنەی مۆدێرنیزەکردن و هاوچەشنسازیدا چۆتە پێش. هەر لەسەرەتای چەرخی بیستەمەوە تا ئەمڕۆ، کارکرد و دیالێکتیکی نێوان ئەو دوولایەنەی پرۆسەکە، شکڵیان بە ئێرانی نوێ وهاوچەرخ داوە.[٢٣] لەهەمان کاتدا، ئەو پاکێجە ئیدئۆلۆژیکییەی مۆدێرنیتە لەگەڵ هەڵاواردنێکی سەرکوتکەرانەی کوردەکان (کە خاوەنی زمان، خاک و نیاکانی هاوبەشن)، لە پرۆسەی بردنەپێشی میللەتسازیدا، ئاوێتە کراوە. ئەوەش بۆتە هۆی سەرهەڵدانی کوردایەتی. بزووتنەوەیەک کە بۆ وەدستهێنانی مافە فەرهەنگی و سیاسییەکانی کوردەکان خەبات دەکا.[٢٤] ئەو پرۆسەیە لەسەر بناخەی سەرلەنوێ خۆسازکردنەوەی میللی وگەڕانەوە بۆ مێژوودامەزراوە و بۆ نموونە لە شیعر ومێژوونوسیدا، ڕەنگی داوەتەوە.[٢٥]

پرۆژەی نوێسازی، ئاوێتەبوونی کۆمەڵگای کوردی لە ئێرانی نوێدا خێراترکرد. کەچی سیاسەتی هاوچەشنسازی، مەوقعییەت و شوێنی ئەوی، وەک وردە فەرهەنگ دیاری کرد. ئەو پرۆسێسانە، بە ئاشکرا لەو گۆڕانکارییانەدا کە بە درێژایی چەرخی بیستەم، بەسەر نەزم و سیستەمی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای کوردستاندا هاتوون، وەبەرچاودەکەن. لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا، دێ نشینی و ئابووریی دێ نشینی، تایبەتمەندیی هەرە ئاشکرای هەرێمی کوردستان بوون.[٢٦] ئەو سیستەمە لەسەر بناخەی موناسەباتێکی سەرکوتکەرانە و زاڵمانەی ئابووری بنیات نرابوو، کە لەوێدا لەلایەک، چینی ئاغا وخاوەن ملک، لەگەڵ سەرۆک عەشیرەتەکان، دەسەڵاتی ئابووری و سیاسییان بە دەستەوە بوو و ژیانێکی ئەعیانییان بەسەردەبرد، لە

لایەکی دیکەشەوە، وەرزێران و باقی چین و توێژە زەحمەتکێشەکان، دەچەوسانەوە.[٢٧] هاوکات لەگەڵ ئەوەشدا هەر ئەو پەیوەندییە ئابووری/کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییانە، شکڵی سیستەمی جنسیەتیی نێو کۆمەڵگاشیان، کە لەویدا ژنان لە ژێر دەسەڵات و ڕکێفی پیاواندا بوون، دەستنیشان دەکرد.

سەرەڕای هەموو ئەوانەش، لە ماوەیەکی نە زۆر درێژخایەندا، مۆدێرنیزاسیۆن واتە نوێسازی بە شێوەیەکی بنەڕەتی و ڕادیکاڵ، شوێنەواری خۆی لەسەر ئەو بارودۆخە دانا. بۆنموونە ڕەوتی شارنشینی، بەخێرایی پەرەی ئەستاند، دامودەزگا مۆدێرنەکان دامەزران، ئاڵوگۆڕ بەسەر پەیوەندییە ئابوورییەکاندا هات، گۆڕانکاری لە سێکتەری پەیوەندییە چینایەتی و جنسیەتییەکاندا ڕوویدا. ڕوویەکی دیکەی ئەو پرۆسە دوولایەنەی مۆدێرنیتە لە ئێراندا، بریتی بوو لەو گۆڕانکارییە فکری و ڕووناکبیرییەی کە بوو بە هۆی ئەوەی ڕەوتی ڕۆشەنبیریی کوردی شکڵ بگرێ. لەو بوارەدا بە شێوەیەکی هەموو لایەنە، ئەو باس و بابەتانە شی دەکرێنەوە. نابێ ئەوەشمان لە بیر بچێ کە ئەو گۆڕانکارییانە لە سەردەمێکدا هاتوونە پێش، کە گەلێک ئاڵوگۆڕی سیاسی و هەردوو شەڕەکانی یەکەم و دووهەمی جیهانی، بەو هەموو ئاوارەیی و کارەسات و سەختی و مەینەتبەشییانەوە کە لەگەڵ خۆیانیاندا هێنابوون، ڕوویان داوە.[٢٨]

شۆڕشی مەشرووتە کوردەکانی دەگەڵ ئیدە و بیرۆکەکانی وەک قانوون، مەجلیس و مەسەلەی نوێنەرایەتیی سیاسی ئاشنا و دەرگیر کرد.[٢٩] ئەوەش گەلێک کەسی تەشویق کرد تا بۆ بڵاوکردنەوەی خوێندن وفێربوونی مۆدێرن و دامەزراندنی ڕێکخراوی فەرهەنگی و سیاسی هەنگاو باوێن.[٣٠] ئەنترۆپۆلۆژی و «خەڵک ناسی»ی مێژوونوسیی کوردەکان لەو دەورەیەدا ناتەواوە. ئەوان هاتوون بە زیان و لەسەر حیسابی مێژووی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای کورد، لایەنگری و تەعەسوبیان بەرانبەر بە مێژووی خێڵ و عەشیرەت لەخۆیان نیشان داوە.[٣١] دەکرێ تا ڕادەیەک لەوە تێبگەین. چونکە ئەودەم زۆربەی خەڵک لەژێر دەسەڵاتی خێڵ و عەشیرەتەکاندا، کە خاوەنی قەڵەمرەوی تایبەتی، هێزی نیزامی و سەرچاوە ئابوورییەکان بوون، دەژیان.[٣٢] بەو حاڵەش سەرتاسەری کۆمەڵگای کوردی، بە کۆچەری و نیشتەجێوە، بە گوندنشین و شارنشینەوە، بە ڕێگای جۆراو جۆردا، سەرلەنوێ فۆرم و شکڵی تازەیان بەخۆیان دا. بەجۆرێک کە کۆمەڵگای غەیرە عەشیرەتی و ناخێڵەکی، بەخێرایی پەرەی ئەستاند. لەلایەکی دیکەشەوە لە ئاستی ناوچەیی و نێونەتەوەییشدا گەلێک ڕووداوی گەورە ڕوویاندا. وەک لەبەریەک هەڵوەشانی ئیمپراتۆرییەکان و دروستبوونی دەوڵەت-نەتەوە جیاجیاکان لەسەر بناخەی ئیتنیستیت لەرۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا، شۆڕشی ئۆکتۆبەر، گەلێک ڕاپەڕین و شۆڕشی دیکەی ناوچەیی وزۆر گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتیی دیکە. هەموو ئەوانە دەرفەتیان بۆ هاتنە کایەی فۆڕم و شێوەی نوێی تێکۆشان و چالاکیی فکری و سیاسی و ڕووناکبیری پێکهێنا. ئەوە بە شێوەیەکی بەرین، لە ڕۆژنامە و گۆڤار و چاپەمەنی و شیعر و ئەدەبیات و مێژوونوسیی کوردەکان، لەو دەوڵەتانەدا کە ئەوان لە نێوانیاندا دابەش کراون، ڕەنگی داوەتەوە.

شەڕی دووهەمی جیهانی لە ساڵی ١٩٣٩دا دەرفەتێکی لەباری بۆ فەرهەنگی کوردی ڕەخساند تا دووبارە زیندوو بێتەوە. گەلێک ڕێکخراوی سیاسی سەرلەنوێ تێکۆشانی خۆیان دەست پێ کردەوە. شایانی باسە کە لە سەردەمی حکوومەتی ڕەزاشادا، لە نێوان ساڵەکانی ١٩٢٥ تا ١٩٤١دا، هەرچەشنە چالاکییەکی سیاسی و فەرهەنگیی کوردی قەدەغە بوو و بە توندترین شێوە سەرکوت دەکرا.[٣٣] ئەم چالاکییە سیاسی و فەرهەنگییە، بە باشترین شێوە، لە دامەزران

و تێکۆشـــانی کۆمەڵەی ژ.ک واتە ڕێکخراوی کۆمەڵەی ژیانەوەی کورددا خۆی نیشـــان دا. کۆمەڵــەی ژ.ک لە ماوەی نێوان ســـاڵەکانی ١٩٤٠ تـــا ١٩٤٦دا چالاکـــی و تێکۆشـــانی سیاســـیی هەبوو. لـــەو ماوەیـــەدا کۆمەڵەی ژ. ک گۆڤـــاری نیشـــتیمانی وەک زمانحاڵی خـــۆی چاپ و بڵاو دەکـــردەوە. بە دامەزرانی کۆماری کوردســـتان لە ســـاڵی ١٩٤٦دا، ئەو کرانەوە سیاسی و فەرهەنگییەی کە لەسەرێ باســـمان کرد، گەیشـــتە پلـــەی هەرەبەرزی خۆی. پێکهاتنی ئەو وەزعە پێش هەر شتێکی دیکە، بەهۆی لاوازبوونی دەسەڵاتی دەوڵەتی مەرکەزییەوە هاتبووە گۆڕێ. حزوور و نفوزی سیاســـیی دەوڵەتی ڕووســـیە وداگیرکردنی بەشێک لە خاکی ئێران لە لایەن ئەو ولاتەوە، شـــوێنەواری خۆی لەسەر ڕەوتی ڕووداوەکان دانـــا و لاوازبوونـــی دەســـەڵاتی دەوڵەتـــی ناوەندیی خێراتـــر کرد. ئەگەر لە ڕوانگەیەکی مێژووییەوە تەماشا بکەین بۆمان دەردەکەوێ کە لاوازبوونی دەسەڵاتی مەرکەزی، هەمیشە بۆتە هۆی خوڵقاندنی فـــەزا و دەرفەتی لەبار بۆ سەرهەڵدانی بزووتنەوە ئۆتۆنۆمیخوازەکان. نەســـلە خوێندەوار و شارنشینەکان، ڕۆڵێکی بەرچاویان لە بەڕێوەبردنی کاروباری کۆماری کوردســـتاندا هەبوو. ئەو هێـــزە کۆمەڵایەتییە نوێیـــە، بە بڕبـــڕەی پشـــتی کۆمەڵەی ژ. ک لەقەڵـــەم دەدرا. دەبـــێ بگوتـــرێ کـــە هەر لـــەو ســـاڵەدا کۆمەڵەی ژیانـــەوەی کورد، بە شـــێوەیەکی غەیرە ڕەســـمی گـــۆڕا و بوو بە حیزبـــی دێموکراتی کوردســـتان. هەرچەند عەشیرەتە بە هێزەکان لە ڕێبەرایەتی و هێزی چەکـــداری کۆماردا، نەخشـــێکی بەرچاویان هەبوو و هەرئەوەش وەک یەکێک لە هۆکارە گرینگەکانی تێکچوونی کۆمار بەحیساب دێ، چ وەک بیرۆکە و چ وەک پلاتفۆرمی سیاسی، کۆماری کوردســـتان ناکرێ بـــە تەنیا وەک بەرهەمی سیاسەتێکی خێڵەکی و عەشیرەتی دابنـــرێ. ئاخر قـــازی محەممـــەد، ئەندامی پێشـــوی کۆمەڵـــەی ژ. ک بەهۆی ئەوەی کە پیاوێکی خوێندەوار و خاوەن پێگەیەکی بەرز و قازیی شـــاری مهاباد بوو، هەروەها سەر بە بنەماڵەیەکـــی گەورە و شارنشـــین بوو، وەک سەرکۆمار دیاری کرا.

تێکچوونی کۆمار، لە مێژووی هاوچەرخی کورددا بە کارەسات و لەحزەیەکی چارەنوسساز دادەنرێ. بەڵام دەبـــێ بگوترێ کە نەوەکانی دواتر، ســـەرەڕای هەموو ئەو کەندوکۆسپ و هەوراز و هەڵدێرانەی ســـەر ڕێیان، بێ وچان ئامانج و ئیدەئاڵەکانی کۆماری کوردســـتانیان، بەرەوپێش بـــردوون.[٣٤] لەوماوەیەدا دەوڵەتی ناوەندییـــش، پـــاش تێپەڕیـــن بـــە قەیرانی دێموکراســـیدا، خۆی سەرلەنوێ ڕێکخستەوە. بەجۆرێک کە پاش کودیتای ١٩٥٣، ئیستبداد وســـەرەڕۆییی پاشایەتی بە شـــێوەیەکی زۆر تونـــد، دامەزرایەوە.[٣٥] هەروەها دەبێ ئەوەش بڵێین کـــە بەرنامەکانی ڕیفۆرمـــی ئەرزی و شۆڕشی سپی، کە لە نێوان ساڵەکانی ١٩٦٣ تا ١٩٧٨دا بەڕێوەچوون، نفوز و دەســـەڵاتی سیاسیی خێڵ و عەشیرەتەکانیان کەم کردەوە و لـــە گوندەکانیشـــدا، دەســـەڵاتی دەوڵەت جێگای دەســـەڵاتی ئابووری و کۆمەڵایەتیی چینی خـــاوەن مڵکەکانی گرتـــەوە. دەوڵەت قەت ئـــەوەی نەدەشـــاردەوە کـــە ڕیفۆرمی ئەرزی، لە ڕاســـتیدا دەرفەتێکـــی لەباری بۆ خـــاوەن مڵکەکانی پێشـــوو خولقانـــدووە کە بتوانن لە بوارەکانی بازرگانی و پیشەســـازی و ســـەنعەتیدا ســـەرمایەگوزاری بکەن و لەو ڕێگایـــەوە یارمەتی بە بـــە هێزبوونی ڕەوتی گەشەســـەندنی پیشەســـازی و بەســـەنعەتی بوونی ولات بکەن.[٣٦] هەرچەند گەشەسەندنی ئابـــووری، لە ســـەردەمی محەمەدڕەزاشـــادا، نەبوو بەهـــۆی پێکهاتنـــی ئاڵوگۆڕێکی قووڵ و بەرچـــاو لـــە هەرێمی کوردســـتاندا، بەڵام بناخەکانـــی دامـــەزراوە مۆدێرنەکانی وەک خزمەتگوزارییەکانـــی پـــەروەردەو فێرکردن وتەندروســـتی و لەشســـاخیی لەو ناوچەیەدا

بنیات نا.

لە دەیەکانی دواتردا گەلێک ئاڵوگۆڕی بەرچاو هاتنە کایەوە. بەتایبەتی لە دوو دەیەی دواییی دەستەڵاتداریەتیی پاشایەتیدا، کۆمەڵگای کوردی گۆڕانکاریی قووڵی ئابووری و کۆمەڵایەتیی بە خۆوە دیتن. شارنشینی بە شێوەیەکی بەرچاو پەرەی سەند و شارەکانیش بەرەو گەشەی زۆرتر چوون. لە مێژووی هاوچەرخی ئێراندا، سەردەمی شۆڕشی سپی بەوە دەناسرێتەوە کە لەو دەورەیەدا، ڕەوتی مۆدێرنیزاسیۆن خێراتر دەبێ. ئەوەش دەبێتە هۆی ئەوە کە تا کۆتاییەکانی ساڵەکانی دەیەی ١٩٧٠، گۆڕانکاریی قووڵی ئابووری، کۆمەڵایەتی، سیاسی و فەرهەنگی بەسەر سترەکتور و ساختاری کۆمەڵگای ئێراندا بێ.[٣٧] لەسەر بناخەی ئەو هەوڵانەی کە پێشتر بۆ مۆدێرنیزە کردن و نوێکردنەوەی ئێران درابوون، لە ساڵی ١٩٥٣ بەدواوە، گەلێک پرۆژەی ئابووری و زانستی و پێشکەوتوو، کە ڕێکخراوە نوێیەکانی وەک سازمانی بەرنامە و بودجە سەرپەرشتییان دەکردن، جێبەجێ کران. بەو حاڵەش لە پەیوەندیی دەگەڵ ناوچەی کوردستاندا، ئەو دەورەیە بە وەختی کۆتایی هاتنی بەرنامە ئابوورییە ئازاد ودیسانترالیزکراوەکان و بە سەردەمی هەوڵدان بۆ وڵام دانەوە بە دواکەوتنی ئابووریی و ناپەرەسەندوویی ناوچەی کوردستان دادەنرێ. تەنانەت ئێستاش مەسەلەی پەرەسەندن، بە یەکێک لەو باس و بابەتە گەرم و ئەکتوێلانە دەزانرێ کە لە ناوەندە زانستی و ئەکادیمییەکانی کوردستانی ئێراندا لە گۆڕیدان. ڕێکخراوی بەرنامە و بودجە، کە ئەبولحەسەنی ئیبتیهاج سەرپەرشتیی دەکرد، هەمیشە ئەو پێشنیار و ئیبتکارانەی ڕەد دەکردنەوە کە لە لایەن ئۆستانە جیاجیاکانی وڵاتەوە پێی دەگەیشتن. لە ڕاستیدا ئەو ڕێکخراوە سەمبولی سانترالیزمی ئیداری و دەسەڵات و ئۆتۆریتەی دەوڵەتی مەرکەزی بوو. هەر بۆیەش لە هەوڵی بردنەپێش و بەئاکام گەیاندنی ئەو بەرنامە ئابوورییانەدا بوو کە لە دەورانی شۆڕشی سپیدا دەست بە جێبەجێ کردنیان کرابوو.[٣٨] لە ڕاستیدا جێبەجێ بوونی بەرنامەی دووهەمی پەرەسەندن کە لە ماوەی نێوان ساڵەکانی ١٩٥٦ تا١٩٦٢دا جێبەجێ کرا، بە سەرکەوتنی سانترالیزاسیۆن بەسەر ئەو بەرنامە ئابووری و کۆمەڵایەتییانەدا بە حیساب دێت کە دەبوایە بە شێوەیەکی ناموتەمەرکز و دیسانترالیزە پیادە کرابان. مەیل بە سانترالیزەکردن، دەورانی ئیبتیهاجی درێژ کردەوە. ئەمەش بوو بەهۆی ئەوە کە ناوبراو بەرنامە ئابووری و ڕوانگە و ستراتیژییە جۆراوجۆرەکان، بۆخزمەت کردن بە دەوڵەتێکی ناوندگەرای تا ڕادەیەکی زۆر لەسەر مۆدێلی فەرانسەوی، بەرێتە پێشێ.[٣٩] ئەوەی بە شێوەیەکی سەرەکی لەو بارودۆخەدا قازانجی پێ دەگەیشت محەمەد ڕەزا شا بوو. ناوبراو توانی بەقازانجی خۆی لە چوونەسەری مارپێچ ئاسای داهاتی نەوت لە سەرەتای دەیەی ١٩٧٠دا، کەڵک وەرگرێ. بەرێوە بردنی جەژنی ٢٥٠٠ ساڵەی شاهەنشاهی لە لایەن ناوبراوەوە لە ساڵی ١٩٧١دا، نیشانەیەکی زەقی ئەو ئەبلەخەرجی و بەفیرۆدانە پڕ لە زەرق و بەرقە بێ سنوورە بوو کە ئەو گوزەرانی تێدا دەکرد.

محەمەد ڕەزا شا، کە گەلاڵەی بنیاتنانی شارستانیەتێکی گەورەی بەدەستەوە بوو، خەونی بەوەوە دەدی کە ئێران بکاتە یەکێک لە پێشکەوتووترین و دەوڵەمەندترین کۆمەڵگاکانی دونیا. بەو پێیە دەتوانین بڵێین ئەو بەرنامە و ڕیفۆرمە ئابووری و کۆمەڵایەتییانەی، کە لە ناوچە دوور دەست و حاشیەییەکاندا، بەرێوە دەچوون، ڕەنگدانەوەیەک لەو ڕەوتە سەرەکییە بوون کە لە ئاستی ئێراندا لەگۆڕێدا بوو. ڕەوتێک کە ئەو ناوچە دوورەپەرێزانەی کردبووە کلکە و پایانەی پرۆژەی پەرەسەندنی ئابووریی ناوچە

زۆرتر مەرکەزییەکان. چینی مڵکداری کورد، نەیتوانی چاوەڕوانییەکانی دەوڵەت وەدی بێنێ و خۆی هەڵکێشێتە ئاستی بۆرژوازیی سەنعەتی و بازرگانی. بەو جۆرە لە حاڵەتی خەویکی قووڵدا مایەوە تا جاریکی تر لە ساڵی ١٩٧٩دا، دیسان وەخەبەر هاتەوە. لە ڕاستیدا ڕادەی پەرەسەندنی سەنعەتی و پیشەسازی لە ناوچەی کوردستاندا، لە دروست بوونی چەند کارخانەی تەنباکۆ وهەندێک ئاشی مۆدیرن بەولاوە تێنەپەڕی.[٤١] شایانی باسە کە پووڵ و تێکنۆلۆژیی پێویست بۆ بردنەپێشی پەرەسەندنێکی هاوئاهەنگ و هەموولایەنە لە ئوستان و ویلایەتە جۆراوجۆرەکانی ئێراندا، لەبەردەستدا بوو. بەڵام تا دەهات تەکیەی زۆرتر دەخرایە سەر ئەو سانترالیزاسیۆن و تەمەرکوزگەراییەی کە لە بەرنامە ئابوورییەکانی حکوومەتدا، وەک پلانی ڕەسمیی دەوڵەت، گەڵاڵە کرابوون. لە لایەکی دیکەشەوە، تێبینیە سیاسییەکان، ڕەفتارە میلیتاریستی و نیزامییەکانی دەوڵەت و نیشان نەدانی هیچ چەشنە تۆلێرانس (تەحەممول)ێک بەرانبەر بە پرسە ئێتنیکی و قەومییەکان، بە نۆرەی خۆیان کاریگەرییان لەسەر گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان هەبوو. ئەگەر پەرەسەندنی شارنشینی و ئاڵوگۆڕە دیمۆگرافییەکان، هۆکاری دابەشکردنی تەقسیماتی ئیداریی حکوومەتی ئێران بوون، لە ناوچەی کوردستاندا، کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای ئێران، بەردەوام تێبینی و هۆکارە سیاسییەکانیش بۆ دابەشکرنێکی لەوچەشنە وەبەرچاو دەگیران. هەموو ئەو فاکتۆرە جۆراوجۆرانە، زەمینەیان بۆ ڕێژیمی دواتر خۆش کرد. بەو مانەیە کە پاش شۆڕش، ئوستانی کوردستان، هەرگیز نوێنەرایەتیی سنوورە جوگرافی و فەرهەنگییەکانی کوردستانی نەدەکرد، هەر لەبەر ئەوەش پێناسەی دیکە پێویست بوون. بەو حاڵەش کاریگەری و شووێنەوارەکانی سەردەمی شۆڕشی سپی لەسەر کۆمەڵگای کوردستان، شۆڕشگێرانە و قووڵ و بەرچاون. دەتوانین لە زۆر بارەوە بەڵگە بێنینەوە کە ئەو وەزعەی کۆمەڵگای کوردستانی لە کۆتاییەکانی دەیەی ١٩٧٠دا تێدابوو، ئاکامی شۆڕشی سپی بوو. شارنشینی، کۆچی خەڵک لە گوندەکانەوە بۆ شارەکان، گەشەسەندنی ئابووری، دامەزرانی بنکەو بنیاتە مۆدێرنەکان و بەرێوەچوونی ژمارەیەکی زۆر لەو پرۆژانەی کە وەک پرۆژەی بنەڕەتی و ژێرخان دادەنرێن، لەباری ئابووری، کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەوە، ناوچەی کوردستانیان تا ڕادەیەکی زۆر کردبووە کۆمەڵگایەکی شارستانی و پێکەوە گرێدراوتر.

لەباری کۆمەڵایەتیەوە، لەو دەورەیەدا، لە ئاکامی خوێندن وفێربوونی مۆدێرن و گۆڕانکارییە فەرهەنگییەکاندا، نەوەیەکی تازە پێی نایە مەیدانی ژیان. زانستگاکان وەک ناوەندی نوێی ڕۆشنبیری، بوون بە مەکۆی باس و لێکدانەوەی تیئورییەکانی شۆڕش و شوێنی شکڵگرتنی هەستە و شانەی حیزبە کوردییەکان. ڕوونە کە دەرکەوتنی ژنان وەک هێزێکی کۆمەڵایەتیی ڕوو لە گەشە، خوێندەوار و ڕێکخراو، ڕاستییەک کە لە بەشداریی ژنان لە شۆڕشدا خۆی نیشاندا، تەنها بەو هۆیەوە ئیمکانی بۆ ڕەخسابوو. ئەوەش بوو بە هۆی ئەوەی ئاڵوگۆڕی قووڵ لە پێوەندییەکانی نیوان ژن و پیا و ئەو سیستەمە جنسیەتییەدا کە لە گۆڕێدا بوو پێک بێ و مۆدێرنیزەی بکات. لە ماوەی نێوان ساڵەکانی ١٩٤١ تا ١٩٤٦دا، لە سەرتاسەری ئوستانی کوردستاندا، تەنیا پەنجا ناوەندی مۆدێرنی خوێندن و فێربوون هەبوون کە چواردە دانەیان لە شاری سنە، واتە ناوەندی ئۆستانی کوردستاندا بوون. کەچی لە ساڵی ١٩٧٤دا، بە تەنیا هەر لە شاری سنەدا، شەست و دوو ناوەندی خوێندن و فێربوون هەبوون کە بیست وحەوت دانە لەوان لە لایەن ژنانەوە سەرپەرشتی دەکران.

له ساڵی ١٩٧١ هەشتاو دوو مامۆستای ژن له قوتابخانه سەرەتاییەکانی شاری سنەدا، دەرسیان گوتووەتەوە.[٤٢] شارەکانی دیکەی کوردستانیش، بە هەمان پرۆسەدا تێپەڕین. ئەوەش دەرفەتی کارکردنی بۆ ژنان له بوارەکانی پەروەردە و فێرکردن، لەشساخی و خزمەتگۆزارییەکانی دیکەدا خوڵقاند. ژنانی سەر بە چین و توێژە دەستکورت و کەمتر مورەففەهەکانیش، هەلی ئەوەیان بۆ هەڵکەوت که له بازاڕدا کار بکەن. لەوەش زیاتر بەهۆی دەستڕاگەیشتنی ژنان بە ئیمکاناتی پزیشکی و دەوا و دەرمانی پێویست بۆ پێشگیری، که له لایەن حکوومەتەوە بە شێوەی یارانه دابەش دەکرا، بە گشتی هەلومەرجی ژیانی ژنانی شارنشین تارادەیەکی زۆر بەرەو باشی ڕۆیشت.

خوێندن و فێربوونی نوێ و خزمەتگوزارییە لەشساخی و دەرمانییەکان، گەیشتنه گوندەکانیش. بەو حاڵەش، لەبەر ئەوەی شۆڕشی سپی نەیتوانیبوو بەرنامه و ئامانجەکانی خۆی له دێیەکاندا وەک پێویست پیادە بکا، نەشیتوانی ژیان و گوزەرانی خەڵکی ئەو ناوچانە، که هێشتاش هەر له هەلومەرجی کۆتاییەکانی دەیەی ١٩٧٠دا دەژیان، باشتربکات.[٤٣] هەر لەو باروودۆخەدا، گەلیک کەس و لایەن و ئەجێنتی دیکەی غەیرە دەوڵەتییش، له نێو نەوەی تازە خوێندەواردا، که لایەنگری ئاڵوگۆڕ بوون، له بڵاوکردنەوەی دامەزراوە مۆدێرنەکان و پێکهێنانی ئاڵوگۆڕەکاندا، بەشدارییان کردووە. پرۆگرامەکانی لەنێوبردنی نەخوێندەواری و بڵاوکردنەوەی تەندروستی و لەشساخی، که له ئەسڵ ڕاگەیەنراوەکانی شۆڕشی شپی بوون، بۆ چوونەپێشی خۆیان، پشتیان بە شوور و شەوق وعەزمی نەوەی نوێ، که خاوەنی بیروباوەڕی پێشکەوتنخوازانە بوون، بەستبوو. بردنه پێشی پێگەی کۆمەڵایەتیی ژنان، مانای ئەوە بوو که دەبێ گەلێک کەندوکۆسپی گەورە تەخت بکرێن. بۆیە تەنانەت له کاتێکدا که ڕەفتارەکانی دەوڵەت بە ڕەسمی له خزمەت قازانج و بەرژەوەندییەکانی ژناندا بوون، کارێکی لەو چەشنە پێویستی بە هەوڵ وتێکۆشانێکی زۆر، له لایەن خودی ژنانیشەوە هەبوو.[٤٤] عەزیز عەبدولمەلیک مەعریفەت موعتەمەدی، که مامۆستایەکی کوردی خەڵکی سنه بوو، بەهۆی دەرس گوتنەوە و دروستکردنی مەدرەسە بۆکچان، وەک زۆر کەسی دیکەی پێشرەو، له هاوچەرخەکانی خۆی له ئێراندا، شانازییەکی گەورەی بە نسیبی خۆی کرد.[٤٥]

ئەو هەر لەو کاتەدا که ناچاربوو چاوەڕوانییەکانی کۆمەڵگای پیاوسالار لەبەرچاو بگرێ، دەبوایە هەوڵ و کۆششەکانی خۆشی بۆ لاوازکردنی پەیوەندییەکانی زاڵ بەسەر موناسەباتی مەوجودی نێوان ژنان و پیاواندا بەرێتە پێش. لەخۆڕا نەبوو که یەکێک له قوتابخانه تازە دروستکراوەکانی ناو نا نامووس. هەوڵ و تێکۆشانی لەو چەشنە، له لایەن تاکەکانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پێگەی ژنان، بایەخێکی زۆر و گرنگیان هەبوو. ڕاستییەکەی ئەوەیەکە پرۆگرام و یاساکانی بنەماڵە، پەروەردە و فێرکرن و لەشساخی و خزمەتگوزارییە تەندروستییەکانی دیکە، که شانازیی پێوە دەکردن، ئاکامی دەیان ساڵ خەبات و تێکۆشانی ژنان و ئەو بزووتنەوە جۆراوجۆرانەی دیکە بوون که بۆ برەوپێدانی خوێندن و خزمەتگوزارییە تەندروستی و لەشساخییەکان له ئارادابوون.[٤٦]

هەروەها نوێسازی (مۆدێرنیزاسیۆن)، بە شێوەیەکی بەرچاو شوێنەواری لەسەر پەیوەندییە چینایەتییەکانی کۆمەڵگای کوردستانیش دانا. ئەو ساختارە ئابووری-کۆمەڵایەتییەی که لەسەر ئەساسی موناسەباتێکی سەرکوتکەرانه و زاڵمانه له نێوان چینه خاوەن مڵکەکان و جوتیاران و وەرزێراندا له گۆڕێدا بوو، لەبەرانبەر پەیوەندییە

سەرمایەدارییەکاندا، کەوتە پاشەکشە و دارمان. سامی زوبەیدە، بە هەڵسەنگاندنی رەخنەگرانەی نەخشی چینە کۆمەڵایەتییەکان، وەک ئەکتەری سیاسی لە شۆرشی ئێراندا، شوێن ومەقعیەتی هەموو چینەکان، هەرلە بۆرژوازیی گەورەی خاوەن دەسەڵاتی ئابوورییەوە بگرە تا چین و توێژە هەژارەکان، کە بە پەیوەندییان لەگەڵ چەپ پێناسە دەکرێن، لێکۆڵینەوەیەکی بەرین وپڕبایەخ بەدەستەوە دەدا.[۴۷] بەوحاڵەش دواکەوتوویی و پەرەنەستاندوویی کوردستان نەیهێشت کە پەیوەندییە چینایەتییەکان، بەجۆرێک گەشەبکەن کە ببنە هۆی پێگەیشتنی بۆرژوازییەکی بەستراوە یا پێ گرتن و دروست بوونی بۆرژوازیی نیشتیمانی. لە جیاتی ئەوە، بۆرژوازیی بازاڕ و ئەو سەرمایەدارانەی لە بواری بیناسازیدا سەرمایەگوزارییان دەکرد، دەستی بالایان پەیداکرد. لەگەڵ ئەوەشدا، بە چوونەسەری رادەی پسپۆڕان و کارمەندانی بەشەکانی پەروەردە و فێرکردن و تەندروستی و لەشساخی و ئیدارە دەوڵەتییەکانی دیکە، چینی نێوەنجی لە کوردستاندا سەری هەڵدا. ئەوەش لە گەشەسەندنی بەرینی ئەوەی بە شێوەیەکی کلاسیک پێی دەڵێن وردەبۆرژوا و پەیدا بوونی ئینتلیجێنسیا واتە چین یا توێژی رۆشنبیر و خوێندەواری کوردستاندا، بە شێوەیەکی گشتی خۆی نیشان دا. ساختاری ژیانی وەرزێرەکان، بەهۆی ریفۆرمی ئەرزی، بێ زەوی بوون و کۆچکردن بۆ شارەکان، گۆڕانی قووڵی بەسەرداهات. بەو جۆرە وەرزێر و جوتیارەکانی پێشوو بوون بە چینێکی کریکار کە تا دەهات پتر گەشەی دەکرد و ژمارەی زۆرتر دەبوو. ئەوانە بریتی بوون، لە کرێکارانی ناوبەناو وەک فرۆشیارانی نێوبازار، کۆڵبەرەکانی نێو عەمبار و بازارەکان، کرێکارانی بەندەرگاکان، کریکارانی نیمچەشارەزای بەشی خانووبەرە و بیناسازی، کرێکارانی وەرزی، منداڵانی کار، توێژە هەژار و زەحمەتکێشەکانی پەراوێزنشینی شارەکان وهەروەها لۆمپێن پرۆلیتاریا. ئاکامی ئەوەش بوو بە هۆی ئەوە کە جیاوازییەکی گەورە لە بارەی داهات و دەرامەتەوە لە نێوان چین و توێژە جۆراوجۆرە کۆمەڵایەتییەکاندا دروست بێت. بەوجۆرە ئەو گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییانە بوون بە هۆ ئەوەی کە پایەکانی کۆمەڵگای کوردستان بکەونە لەرزەوە.

لەباری فەرهەنگییەوە، کۆمەڵگای کوردستان، بە قووڵی کەوتە بەر کاریگەریی ئەو مۆدێرنیزەبوونە فەرهەنگییەی کە لە ئێران رووی دەدا. پەرەگرتنی ئامرازەکانی راگەیاندنی گشتی وەک رادیۆ و تەلەفزیۆن، دەکەوتە نێو دڵی ئەو گۆڕانکارییانەوە. خوێندن و فێربوونی مۆدێرن بە خێرایی لە حاڵی گەشەکردندا بوو. بەو حاڵەش نەخوێندەواری و لاوازیی دامەزراوە بنەرەتییە پێویستەکان، هێشتاش وەک کۆسپی سەرریگای چوونەپێشی خوێندن و پەروەردەی نوێ لەقەڵەم دەدران. لە ساڵی ۱۹۶۳دا، لە سەرجەمی حەشیمەتی ۲۰ تا ۲۱ ملیۆنیی ئێران، هەشتا لەسەدیان هێشتاش نەخوێندەواربوون.[۴۸] هەرچەند بە بەیانی بۆردۆ، مۆدێرنیزاسیۆن، سەرمایەی فەرهەنگی (کولتوور کەپیتاڵ)، بە شێوەیەکی زۆر ناهاوسەنگ دابەش کردبوو، بەو حاڵەش، پەیوەندییە کولتوری و بیروبۆچوونە کۆمەڵایەتییەکان، لە ژێر کاریگەریی دامەزراوە کولتووری و پەروەردەییەکاندا، کە هەموویان دەوڵەتی و فارسی میحوەر بوون، گۆڕانکارییان بەسەرداهات.[۴۹] بە گوێرەی ئامارە رەسمییەکامی رێکخراوی بەرنامە و بودجە، لەساڵی ۱۹۷۳دا لەو ناوچەیە کە لەلایەن دەوڵەتەوە بە ئوستانی کوردستان دەناسرا، هەشت سینەما دامەزراون. هەروەها هەشت کتێبخانەی نوێ هەبوون کە پتر لە ۲۲۰۰۰ نوسخە کتێبیان تێدا بووە. دیارە هەزاران کتێبی دیکەش هەبوون کە بە شێوەی غەیرە قانوونی و ژێر زەمینی

کەڵکیان لـێ وەردەگیرا. کەچـی لەهەمان سـاڵدا لەتاران ١٣ کتێبخانەی نوێ هەبوون، کـە پتر لە ١٧١٠٠٠ نوسـخە کتێبیان تێدا بـووە.[٥٠] بەتایبەتـی بەرهەمهێنانی فیلمی فارسـی بەخێرایی گەشـەی کرد. بۆ نموونە فیلمـی گەنجی قاروون، لە سـاڵی ١٩٦٥دا توانی دووملیۆن بینەر بۆ لای خۆی ڕاکێشی و پتـر لە حەوت ملیـۆن و نیو دۆلار داهاتی هەبێت.[٥١]

لەلایەکی دیکەوە هیچ ڕۆژنامە و گۆڤارێکی کـوردی بـڵاو نەدەکرایـەوە. گۆڕانکارییـە ئابـووری، کۆمەڵایەتـی و فەرهەنگییەکانی کۆمەڵگای کوردسـتان بە چەشنێکی دیار لە چاپەمەنییەکاندا نەدەکەوتنە بەرچاو. لە ساڵی ١٩٧٢دا، لە ناوەندی ئوسـتانی کوردسـتاندا تەنیا یەک ناوەندی تیئاتر و شـانۆی هونەری هەبوو کە لەو ساڵەدا ٣٥٠٠٠ کەس سەردانی کردبوو. ئەو ژمارەیە بۆسـاڵی دوایی تا ئاستی ١٥٠٠٠ کـەس هاتبووە خـوار. ئەو ڕەوتە لە سەرتاسـەری وڵاتدا هـەروا بوو. تەشـویق و تەئیـدی دەوڵەتی بۆ کاروبـاری هونەری بەگشـتی و بەتایبەتـی بۆ شـانۆی کوردی لەگۆڕێـدا نەبـوو. لاوان و مێرمنـداڵان هان دەدران کە لـە بەرهەمەکانی بنکەیەکی تازە دامەزراو بەناوی کانونی پەروەردەکرنی منداڵان و لاوان، کـە ئیدە و ڕوانگە حکوومەتییەکانی بڵاو دەکردنـەوە، کەڵک وەرگرن. ئەو ڕەفتارە پڕ لە کەمتەرخەمییە، ئەو سیاسەتی پشتگوێ خسـتنە، سـەبارەت بە موزیکی کوردییش هـەر بەرێوەدەچـوو. بەو حاڵـەش موزیک وەک سـەنگەری هەرە گەورەی بردنەپێشی کوردایەتی مایەوە. لەوەش زیاتر وەک لایەنی هەرە سـەرکەوتووی کولتوری کوردی خۆی نیشـان دا کە تەنانـەت جێگای خۆی لە نێو کولتوری سەرەکی واتە فارسیشدا کردبووەوە. لە لایەکـی دیکەوە، فەرهەنـگ و کولتوری کوردی، لە کاروتێکۆشـانی خۆیدا، تادەهات پتر لە ڕاگەیەنە گشـتییە نوێییەکان کەڵکی وەردەگـرت. ئەمە لە ڕادیۆی کوردیی ئێراندا، کـە تـازە دامەزرابـوو، خۆی نیشـان دەدا. بەرێوەبەرانـی ئـەو ڕادیۆیە چەند سـەعاتی دیاریکـراوی بەرنامەکانـی خۆیانیـان بـۆ برەوپێدانـی فەرهەنگ و ناسـنامەی کوردی بەکار دەهێنا. لە سـاڵی ١٩٦٨ەوە، شاعیری ناسـراوی کـورد، سـوارەی ئێلخانـی زادە (١٩٣٧-١٩٧٦)، بەرێوەبەرایەتیـی بەشـی کوردیی ڕادیۆ تارانی بە ئەسـتۆوە گرت. ئەو هەر لەو کاتەدا کـە نوێنەراتیی فەرهەنگ و ئەدەبیاتی کوردیی دەکرد، فەرهەنگ و ئەدەبی بەرگری و موخالەفەتیشی لە نێوخۆوە دەبردە پێش. تەنانـەت هەندێک جار ناچاردەبوو ئەو سـنوورانەش، کە لە لایـەن دەوڵەتەوە بۆی دیاری کرابوون، ببەزێنـێ.[٥٣] دەبێ بگوترێ کە ئەوەدەم سەرتاسـەری ئێران بەو فەرهەنگ و ئەدەبیاتی بەربەرەکانێیە دەورە درابوو.[٥٤]

ئەوە لە کاتێکدا بوو کە چالاکی و تێکۆشانی سیاسییش بەردەوام بوو. لەوماوەیەدا ناوچەی کوردستان چەند ڕاپەرینی بەخۆوە دیتن. پاش شۆڕشی ١٩٥٨ی عێراق، جووڵانەوەی کورد لە عێراق، دەرفەتێکی دیکەی بۆ زیندووبوونەوە و خۆڕێکخسـتنەوەی ئۆپۆزیسیۆنی کورد لە ئێران پێکهێنا. پاش گیران و زیندانی کردنی چالاکانی سیاسی لە ساڵی ١٩٥٠دا، ژمارەیەکی زۆر لە تێکۆشـەرانی سیاسیی کوردی ئێرانی، ڕایـان کردە کوردسـتانی عێـراق. هەروەها بزووتنەوەیەک بە پشـتیوانی و ڕێبەرایەتیی ڕێکخـراوی خوێندکارانی کـورد لەتاران، بۆ سـەرلەنوێ ڕێکخسـتنەوە و بنیاتنانـەوەی حیزبـی دێموکڕات، ئەو حیزبەی کە کۆماری کوردسـتانی دامەزرانـد بـوو، پێکهـات. لە ئاخروئۆخری دەیەی ١٩٦٠دا، بزووتنەوەیەک لە کوردسـتانی عێراقەوە، پەلوپۆی خۆی بۆ کوردسـتانی ئێران هاویشـت. ئامانجی ئەو جووڵانەوەیە بریتی بـوو لە زیندووکردنەوەی شانە و ڕێکخراوە حیزبییەکان و بڵاوکردنەوەی هۆشـیاری و ئاگاهیـی سیاسـی. ئەندامانی

چەکداری ئـەو بزووتنەوەیە کە تا رادەیەکی زۆر خاوەنی هیچ بەرنامە و پلانێک بۆ خەباتی چەکداری نەبوون، لە لایەن ئەرتەشەوە تاقیب و سەرکوت کران. هەموو ئەو کەسانە کوژران، یان گیران وپاشان لە مەیدانی پادگان و ناوەندە نیزامییەکانی دیکەدا، لەداردران.[۵۵] بەمجۆرە دەوڵەت تێدەکۆشا جووڵانەوەی ساڵەکانی ۴۶-۴۷ی هەتاوی، واتە ئەو راپەرینە کە لە ماوەی نێوان ساڵەکانی ۱۹۶۷ تا ۱۹۶۸ی زاینیدا روویدا، وەک هەوڵێک بۆ خەباتی چەکدارانە بناسێ، لەو رێگایەوە پاکانە بۆ ئەو سەرکوت و زەبروزەنگە سیاسی وفەرهەنگییە بکا کە لەبەرانبەر کوردەکاندا بەرێوەی دەبرد.[۵۶] سەرەرای ئەوەی کە ئەودەم بیرۆکەی خەباتی چەکداری لایەنگرییەکی زۆری لەنێو خەڵکدا لێ دەکرا، مێژووی زارەکی، بیرەوەری و یادداشتە جۆراوجۆرەکان و گەلێک بەڵگەنامەی دیکە، ئەوە نیشان دەدەن کە لە راستیدا هیچ پلانێک بۆ بەرێوەبردنی خەباتی چەکدارانە بە مەبەستی کۆنترۆڵکردنی ناوچەیەک یا رووخاندنی رێژیم، لەگۆرێدا نەبووە. محەممەدی خزری، یەکێک لە تێکۆشەرانی ئەودەم کە گیانی بەدەربردووە، دەگێرێتەوە کە روانگەی ئیدئۆلۆژیکی ئەو بزووتنەوەیە لە ژێر کاریگەریی ئامانج و ئیدئاڵەکانی چەپدا بووە. راستییەکەی ئەوەیە کە لە پاش رووخانی کۆمارەوە، بزووتنەوە فەرهەنگی و سیاسییەکان، چ ئاشکرا و چ نهێنی، هەرگیز مەیدانەکەیان چۆڵ نەکردووە. جا ئەو بزووتنەوانە چ لە شکڵی جووڵانەوی جوتیاری یا درێژەی تێکۆشانی سیاسی و فەرهەنگیدا بووبن، هیچ لەمەسەلە ناگۆرێ.[۵۸] بۆ نەوەکانی داهاتوو کە مێژوو دەخوڵقێنن، ئەوە راست ئەو هەلومەرجەیە کە مارکس گوتەنی «وەک میرات لەرابردوو بەجێماوە».

لەباری فکریشەوە، لەو بارودۆخە سیاسییەدا، تیئۆرییەکانی جیهانی سێهەم ونفوزی روو لە گەشەی تیئوریی مارکسیزم، دەرفەتیان بۆ لێکدانەوەی گۆرانکاری و ئاڵوگۆرە کۆمەڵایەتییەکان، لە روانگەیەکی رەخنەگرانەی سۆسیالیستییەوە، هێنابووە کایەوە.[۵۹] جیاوازییە ئیدئۆلۆژییەکان تا دەهات بەرینتر دەبوونەوە. یەکێکی تر لە تێکۆشەرانی ناوداری کورد، بەناوی ئەحمەد موفتیزادە، بانگەشەی بۆ شێوەیەکی دیکە لە کوردایەتی دەکرد کە زۆرتربە ئاراستەیەکی ئایینیدا دەچووە پێش. لەلایەکی دیکەوە، بە پێچەوانەی رێکخراوی چریکە فیداییەکانی گەلی ئێران، کە خەباتی چەکدارانەی هەم بە تاکتیک و هەم بە ستراتیژی دەزانی[۶۰]، رێکخراوێکی دیکەی چەپ بە رەخنە گرتن لە خەباتی چەکداری و تێکۆشان بۆ شۆرشێکی بەرینی کۆمەڵایەتی، دامەزرانی خۆی راگەیاند.[۶۱] دەتوانین بڵێین کە ئەو مۆدێلە لە کوردایەتی، نوێنەرایەتیی وەتەنییەت یا بوومیگەرایی یانی نەیتیڤیزمی کوردیی دەکرد. هەرچەند ئەو بوومیگەراییە بە بەراورد دەگەڵ ئەوەی کە لەسەرتاسەری ئێراندا هەبوو، زۆر بەرچاو نەبوو. هەستە سەرەتاییەکانی، ئەو رێکخراوە چەپە، کە دواتر بە ناوی رێکخراوی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران/کۆمەڵە ناسرا، لەو ژینگە و بارووودۆخە کۆمەڵایەتییەدا، سەریان هەڵدا. ئەندامانی ئەو رێکخراوەیە خۆیان لە حیزبی دێموکراتی رێفۆرمخواز، بە دوور رادەگرت.

دیالێکتیکی گۆرانکارییە فکری و کولتورییەکان، بەرگری و زۆرلێکردن، بەردەوام شکڵ بە فەرهەنگ و ئەو فەزایە دەدەن کە کولتوری تێدایە. بۆ نموونە سنووردانانی ئەدەبی و زمانەوانی، دژکردەوەی سیاسی و فەرهەنگیی بەدوای خۆیدا هێنا. ئەوەش بە نۆری خۆی شوێنەوار و کاریگەریی لەسەر ئەو رێگایانە هەبوو کە پەیوەندییە زمانی و کولتورییەکانیان پێناسە دەکرد. سیستەمی خوێندنی نوێ، بۆ بڵاوکردنەوەی خوێندەواری لە ماوەیەکی ئاوا کورتدا، کەڵکی لە زمانی

فارسی وەک ئامرازێک وەرگرت. ئەوەش مانای ئەوە بوو کە تاک و کۆمەڵگا غەیرە فارسەکان، لە گۆشەنیگا و مەنشووری کولتورێکی دیکەوە لە دونیا تێبگەن. بردنە سەری ئاستی فارسی، لە پێشدا وەک زمانی میللی و پاشانیش وەک زمانی ڕەسمیی ئێران، بە تەنیا هەر بۆ ئەوە ناگەڕێتەوە کە بە شێوەیەکی سیستماتیک پشتیوانیی دەوڵەتی هاوچەشنخوازی لە پشت بوو. پەرەپێدان و بردنەپێشی ئەدەبیاتی فارسی بۆ ماوەی چەند دەیە، لە ڕێگای ژمارەیەکی زۆر ڕۆژنامە و گۆڤاری ئەدەبی وەک ئاینده، ئیرانشەهر، تەعلیم و تەربیەت و دواتر ئامووزش و پەروەرش و سوخەن وهەروەها کەسایەتییە بەناوبانگە ئەدەبییەکانی وەک سەعید نەفیسی، کە بە ئوستادی ئەدەبیاتی نوێی فارسی دەزانرێت، زەمینەی بۆ ئەوە خۆش کرد تا زمان و ئەدەبیاتی فارسی هێژمۆنی خۆی وەک زمانی ڕەسمی بسەپێنێ. یا بە واتایەکی تر باڵادەستیی بەسەر فەرهەنگ و کولتووری غەیرە فارسییەکاندا وەدەست بێنێ. هەر ئەو پرۆسەیەش شوێن و پێگەی زمان و ئەدەبیاتەکانی دیکەی غەیرە فارسی کردە ناوچەیی و لۆکاڵ، واتە خستوونیەتە ئاستێکی خوارەوەتر.[۶۲] لەو ڕەوتەدا بەربەرکانێی کوردەکان، فاکتۆرێکی بڕیاردەر بوو. ئاخر زمانی فارسی نەیدەتوانی ببێتە زمانی میللی، لە کاتێکدا بە ئاشکرا زمانی دیکەش هەبوون کە ناوچەکانی دیکەی ئێرانیان پێناسە دەکرد. لە ڕاستیدا مەبەست لە پێناسە و دیاریکردنی زمانی فارسی لەسەرەتای چەرخی بیستەتەمدا، وەک زمانی میللی، ئەوەبوو کە یەکیەتیی سیاسیی ئێران دابین و دەستەبەربکات. هەر بەو جۆرەش مەبەست لە دیاری کردنی فارسی وەک زمانی ڕەسمی، ئەوە بوو کە ببێتە ئەڵترناتیو لە بەرانبەر فرەزمانی لە ئێراندا. هەندێک ڕووناکبیری فارس ئیدیعا دەکەن، بە مەبەستی ڕاوەستان و بەربەرەکانێ لەبەرانبەر پەلاماری فەرهەنگیی ڕۆژئاوادا و هەروەها لە پێناو پاراستنی کولتوری ئێرانیدا (فارسی؟)، پێویستە فەرهەنگ و کولتوورەکانی دیکەی ئێران، وەک بەشێک لە ناسنامە و هەویەتی ئێرانی بپارێزرێن. جا با پێگە و شوێنیشیان لە خوارەوەی زمانی فارسییەوە بێ کە بە زمانی میللی دادەنرێ.[۶۳]

ئەو چاوگێرانە گشتییەی سەرەوە، قووڵاییی ئەو ئاڵوگۆڕە کۆمەڵایەتی و گۆڕانکارییانەمان بۆ دەردەخا کە کۆمەڵگای کوردی لە دەیەکانی پێش شۆڕشی ساڵی ١٩٧٩ی زایینیدا بە نێویدا تێپەڕیوە. لێرە دەگەڵ کۆمەڵگایەک بەرەوڕووین کە لێوانلێوە لە چاوەڕوانی و داخوازی. سەرکوتی فەرهەنگ و ناسنامە و هەویەتی کوردی، لە ڕێگای سنوردار کردن و تەنگەبەرکردنەوەی مەیدانی مۆدێرنیتەی کولتوری کوردی، لەلایەن دیکتاتۆریی شاوە، بوو بە کۆسپێکی گەورە، شتێک کە میراتی ناوی دەنێ مۆدێرنیتەی دیموکراتیک.[۶۴] ساواک، دەزگای هەواڵگریی ئێران، بە شێوەیەکی بەردەوام تێکۆشەرانی کوردی ڕەوانەی زیندان دەکرد، ئەوە لە کاتێکدا بوو کە ژمارەیەکی زۆریش لەوان لە دەرەوە، لە ئاوارەیی و تەبعیددا، لە ڕێگای دەرکردنی ڕۆژنامە و دامەزراندن و بڵاوکردنەوەی پرۆگرامی ڕادیۆیی، درێژەیان بە کار و چالاکییەکانی خۆیان دەدا.[۶۵] بەو ڕابردووەوە، کوردەکانی ئێران، لە پێناوی وەدەستهێنانی ئازادی و حەقی بەشداری لە کاروباری سیاسی و بەمەبەستی بەشداری و شەریکایەتی لە دەسەڵات و سەرچاوەکانی دیکەدا، چوونە نێو ئەو شۆڕشە سیاسییەی کە لە ساڵی ١٩٧٩دا ڕووی دا. لە هەموو ئەو خۆپێشاندان و ڕێپێوان ڕاپەرینە جەماوەرییانەدا، کە بوون بە هۆی ڕووخانی ڕێژیمی پاشایەتی، بەشداریان کرد. لەگەڵ ئەوەشدا، بە مەبەستی جێگیرکرن و بەهێزکردنی دەسکەوتە سیاسی و فەرهەنگییەکانی خۆیان، دەستیان دایە هەوڵدان بۆ بردنە پێشی ئەزموونێکی

دیموکراتیکی تایبەت.

ئاکامەکانی شۆڕش

شۆڕشەکان، پێش ئەوەی کە (دەستبەجێ دەگەڵ حوکمی ئیجبار ڕوو بەڕووبن) بە پەیامێکی خەیاڵی و ئۆتۆپیاییەوە دەست پێ دەکەن.[٦٦] ئەو گوتەیەی Fred Halliday، بەتەواوی پڕ بە پێستی ئەو دەورانەیە کە شۆڕشی ئێرانی پێدا تێپەڕی.

«ئۆتۆپیا»ی کوردیش، هەر بەو جۆرە زوو خۆی لە بەرانبەر واقعیەتی ئەو ململانێ و کێبەرکێ توندەدا دیتەوە کە لەسەر بەدەستەوەگرتنی دەسەڵاتی سیاسی لە ئێراندا لەگۆڕێدا بوو. هەرچەند قۆناخی پاش سەرکەوتنی شۆڕش لە مێژووی کوردستانی ئێراندا، بەو توندوتیژییە دەوڵەتییە دەناسرێتەوە کە ناوبەناو حکوومەت بەڕیوەی دەبرد، بەوحاڵەش وەک سەردەمی گەشانەوە و سەرهەڵدانەوە و زیندووبوونەوەی سیاسی و فەرهەنگی دێتە ئەژمار. هەروەک لە درێژەی ئەو وتارەدا باس دەکرێ، کوردستان لەسەردەمی شۆڕشدا، بە نیو هەندێک ساتی چارەنووسسازی ئەوتۆدا تێپەڕی، کە بە شێوەیەکی قووڵ شوێنەواری خۆیان لەسەر مێژووی ئێران لە قۆناخی پاش سەرکەوتنی شۆڕشدا دانا.

ئێران لە هاوینی ١٩٧٨دا، لە ئاکامی فشارە نێوخۆیی و دەرەکییەکاندا کە ببونە هۆی لاوازیی ئۆتۆریتەی دەوڵەت، بەرەو کرانەوەی سیاسیی زۆرتر ڕۆیشت. ئەو گرنگی و بایەخەی کە مەسەلەی مافی مرۆڤ بە تازەیی لە سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکادا پەیدای کردبوو، کە لە بنەڕەتدا ڕووی لە یەکیەتیی سۆڤیەت و هاوپەیمانەکانی بوو، ئۆپۆزسیۆنی لیبراڵی ئێرانی هان دا کە بە ئاشکرا ڕەخنە لە دەوڵەت بگری و دەرفەتی ئەوەشی بۆ هێزە شۆڕشگێرەکانی پێشوو، کە تا ڕادەیەک خەوتبوون، خولقاند کە بە شێوەیەکی کارا و کاریگەرتر چالاکی لە خۆیان نیشان بدەن. کەسایەتییە لیبراڵە بەناوبانگەکان، لە نوسراوەکانی خۆیاندا، هەلومەرجی ئەودەم شی دەکەنەوە و سەبارەت بە هاتنە کایەی وەزعێک کە وڵات بەرەو شۆڕش دەبا، پێشوەخت ئاگاداری دەدەن. کەریم سنجابی، داریووش فرووهەر و شاپووربەختیار کە لەڕێبەرانی ئۆپۆزسیۆنی لیبراڵ بوون، لە نامەیەکی سەرئاواڵەدا بۆ شا دەڵێن:

لەو برگە زەمانییەدا کە ئەو نامەیەی تێدا دەنووسین، وڵات لەسەر لێوی هەڵدێراندایە، هەموو هەوڵەکان بە بنبەست گەیشتوون، پێداوێستییە گشتییەکان بە چەشنێکی بەرچاو (...) لەسەریەک کەڵەکە بوون و ئەوەش بۆتە هۆی پێکهاتنی کەموکووڕی(...) گەشەکردنی سەنعەتە نیشتیمانی وسەرچاوە ئینسانییەکان لە قەیراندایە و لەسەر بناخەیەکی لەرزۆک وەستاوە. (...) نەوت ئەو نیعمەتە گەورەی خوا، بە شێوەیەکی زۆر خراپ و نابەجێ کەڵکی لێوەردەگیرێ. ئەو پرۆژە و بەرنامانەی بە مەبەستی ڕیفۆرم لە ژێر ناوی شۆڕشی سپیدا، ڕاگەیەنرابوون، جێبەجێ نەکراون. لە هەمووی خراپتر مافەکانی مرۆڤ و ئازادییە فەردی و کۆمەڵایەتییەکان لەبەرچاو ناگیردرێن. قانوونی ئەساسی پێشێل دەکرێ، سەرکوت و تیرۆرێکی توند لەگۆڕێدایە، گەندەڵی ڕۆژبەڕۆژ پەرە دەگرێ، دارمانی ڕۆژ لە ڕۆژ زۆرتر و هەروەها ڕیاکاریش، هەموو ئەوانە پێکەوە، مۆراڵ و ڕووحیەی میللییان بە ئاستی هەرەخواری خۆی گەیاندوە.[٦٧]

بەوجۆرە لیبراڵەکان ڕایانگەیاند کە «تەنها ڕێگا بۆ ڕزگاری و هاتنەدەر لەو گیروگرفتانە کە داهاتووی ئێران دەخەنە بەر هەڕەشەوە، بریتییە لە وەلانانی دەسەڵات و حاکمیەتی سەرەڕۆیانە»[٦٨] ڕەنگە زۆر بن ئەوانەی گلەیی لە شا بکەن کە بۆ گوێی بەو وشیارکردنەوانە نەدا، یا لەو بارەیەوە کاتێک وەخۆ کەوت کە

ئـیدی درەنگ بووبوو. ئـەو وەزعە، هەروەک لـەو نامەیـەی سەرەوەشـدا ئیشـارەی پێ کرابوو، ئاکامی چەوت بەڕێوەبەری و ئیدارەی خراپی بەرنامەی نوێسـازی و مۆدێرنیزاسیۆن لە لایەن شـاوە بوو.[۶۹] بـەو حاڵەش ڕەنگە جێبەجـێ کردنـی ئەو داخوازانـەش کە لە لایەن لێبراڵەکانەوە بۆ هاتنەدەر لەو زەلکاوە، خـسترابوونە بەردەمی شا، هەر بووبا بە هۆی کۆتایی هاتن بەو ئیسـتبداد و سەرەڕۆییەی کە بە سروشـتی ڕێژیم لـە قەڵەم دەدرا. بەو جـۆرە، هەلومەرجی شۆڕشـگێرانە تادەهات پتـر دەهاتـە کایەوە و ڕەخنـە و چالاکی و ڕووداوە ئەدەبییەکانیش بەرەوە پێشـەوەیان دەبرد. لـە لایەکـی دیکەشـەوە وەدرەنگ کەوتنی پێکهێنانی ڕیفۆرم و چاکسـازییش، تادەهات ئاکار و ڕەفتارە شۆڕشـگێڕییەکانی پتر تەشـویق دەکردن. لە وەها بارودۆخێکدا خومەینی بە شـێوازێکی ڕاشکاوانەتر قسەی دەکـردن. وەدەرنانی ناوبراو لـە عێراقەوە بۆ فەرانسە، سـەرنجی بیرورای گشتیی ڕاکێشا. بڵاوکردنەوەی بەرنامەی جۆراوجۆر بە فارسی لە دەرەوە ڕا، یەکێک لە هۆکارە کاریگەرەکانی شکڵگرتنی بیرورای گشتی لە نێوخۆی ئێراندا بوو. بـەڵام ئەوە بەتەنیا نەیدەتوانی خەڵک بۆ کردەوەی سـەربەخۆ و دژکردەوە نیشـاندان بەرانبەر بـە ڕووداوکان لە ئێراندا هان بدا. لە وەزعێکی ئاوادا، مانگرتن و خۆپێشـاندانەکان بەردەوام لە زیادبووندا بوون. هەروەها کۆمەڵێک هێز و دەسـتە و تاقم پێکهاتن. بەو چەشـنە شۆڕشـێکی سیاسـی بۆ بەدەسـتەوەگرتنی دەسەڵاتی حکومەتی وەڕێ کەوتبوو. لە پایزی ساڵی۱۹۷۸دا ژمارەی مانگرتن و خۆپێشاندان و کۆبوونـەوە جەماوەرییـەکان، تەنانەت لە کوردستانیشـدا، تا دەهات زۆرتر دەبوو. هەر بەو جۆرەش هەوڵ و تێکۆشان بۆ دروستکردن و دامەزراندنـی ڕێکخـراوە دیموکراتییەکان تا دەهـات پتر و زۆرتر دەبـوون.[۷۰] ئازادیی زیندانییـە سیاسـییەکان بوو بـە هاندەر و مایەی گوڕوتین بەخشـین بـۆ ئەنجامدانی چالاکیـی شۆڕشـگێڕانە و هەروەها یارمەتی بە ڕێکخستنەوە و زیندووکرنەوەی ڕێکخراوە سیاسـییەکان کرد. تا ژانویەی ساڵی ۱۹۷۹ کوردستان توانیبووی سەرنجی خومەینی وەک پێویست بۆلای خۆی ڕاکێشێ. ئەوە لەبەر ئەو گرنگـی و بایەخە بوو کە کێشـەی کورد بە ڕواڵەت دەیتوانی بۆ حکوومەتی پاش شۆڕش هەیبێ.[۷۱] بە دەست پێ کردنی کار و تێکۆشانی حیزب و ڕێکخراوە سیاسـییەکان، کۆمەڵگای کوردی گۆڕانکارییەکـی زۆری بەخۆوە دیت. لە پەیوەنـدی دەگـەڵ ئەنجامدانی چالاکی و کـردەوەی شۆڕشـگێرانەدا، هاوئاهەنگـی و هاوپەیوەنـدی لەگـەڵ باقیـی ناوچەکانی دیکـەی ئێراندا پێکهـات. بەوحاڵەش مەیلی ئیسلامیی شـۆڕش کە بە دامەزرانی شوورای ڕێبەرایەتیی ئینقلاب باشـتر خۆی نیشان دا، هێشتا لە ناوچەی کوردستان نەیتوانیبوو جێ پێیەکی پتەو بۆخۆی وەدەسـت بێنێ. حیزب و ڕێکخراوە شۆڕشـگێڕەکانی کوردستان، لە بەیاننامە و لێدوانەکانی خۆیاندا، باسێکیان لە بیرۆکە و ئیدەکانی شۆڕشی ئیسلامی نەدەکرد. بە واتایەکـی تر لەوێ ئەو جـۆرە بیرۆکەیە پێشـوازییەکی ئەوتۆی لێ نەدەکرا. یان تەنیا بە هەندێک شەرت و مەرجەوە قبووڵ دەکرا. ئـەوە تەنیا ئەحمەدی موفتیـزادە بوو کە لە سنەدا لایەنگرانی خۆی لە پێناو دامەزراندنی چەشـنێک لـە ئۆتۆنۆمییەکی ئیسـلامی لە کوردسـتاندا ڕێکدەخسـت و بانگەشەشی بۆ ئەوە دەکرد. بەوجۆرە دەیەویست تێکەڵاوێک (Hybrid) لە داخوازە سـەرەکییەکانی کورد و ئەو ڕەوت و مەیلە ئیسـلامییەدا دروسـت بـکات، کە لە شـوێنەکانی دیکەی ئێراندا لە گۆڕیدا بوو.[۷۲]

سەرکەوتنی شـۆڕش لە فێوریەی ساڵی ۱۹۷۹دا، کێشـەی کوردی بـردە قۆناخێکی نوێ. ئەکتەرە سیاسـییەکانی نێوگۆڕەپانەکە، بە شێوەیەکی ئاشـکراتر لە ڕابردوو درێژەیان

بە ڕۆڵی خۆیان دا.[۷۳] شوڕاکانی شارەکان پێکهاتن و کۆمەڵگای مەدەنی، بەرین بۆوە. لە زۆربەی شارەکانی کوردستان، بە پشتیوانیی هێزە چەپەکان، جەمعیەتی دیفاع لە ئازادی و ئینقلاب دامەزرا. ئەو ڕێکخراوەیە توانی بەشێکی زۆر و بەرچاوی خەڵک، بەتایبەتی لاوان، لە ڕیزەکانی خۆیدا کۆکاتەوە و ڕێکیان بخات. ئەوانە لە هەموو شارەکاندا، نەخشێکی بەرچاویان لە بەڕێوەبردنی کاروباری ئیداری و ڕێکخستنی خۆپیشاندان و کۆبونەوە جەماوەرییەکان و دابینکردنی ئەمنیەت و ئاسایشدا هەبوو. لە هاوینی ١٩٧٩دا، حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئیران لە ناوچەکانی باکووری کوردستانی ئیران و هەروەها ڕێکخراوی چریکە فیداییەکانی خەڵک دەگەڵ جەمعیەت، لە ناوچەکانی ناوەند و باشووری کوردستان، بەرەنگاری ئەو خاوەن ملک و دەرەبەگە دواکەوتووانە بوونەوە، کە بەکەڵک وەرگرتن لە وەزعی تازە، دەیانەویست بەزۆر دەست بەسەر زەوییە لەدەستچووەکانیاندا بگرنەوە و توانیان تێکیان بشکێنن.[۷۴] جگە لە یەکیەتییەکانی جوتیاران، سەندیکا و ڕێکخراوەکانی دیکەی کرێکاران و ژنان لە هەموو شوێنەکان دامەزران و دەستیان کرد بە کار و تێکۆشان. بە هۆی نزیکایەتییەکی ئیدئۆلۆژیک کە لە نێوان ئەندامانی ئەو ڕێکخراوانەدا هەبوو، هاوئاهەنگی و هارمۆنییەکی باشیش لە نێوان ڕێکخراوەکاندا دەبینرا. لەوەش زیاتر گەلێک ئەکتەری دیکەی بە نفوزیش هەبوون. وەک کەسایەتییە ئایینییە بەناوبانگەکان. بۆ نموونە شێخ عیزەدینی حوسەینی، ئەحمەد موفتیزادە و هەروەها ئیمام جومعەکان. بڕوای حیزبی توودە و ڕێکخراوی فیداییەکانی گەلی ئێران بە «خومەینی وەک هێزێکی دژی ئیمپریالیست» چارەنوسی ئەوانی دیاری کرد. سەرەنجام فیداییەکان بەسەر دوو باڵ واتە فراکسیۆنی جیاوازدا دابەش بوون. زۆرایەتی «دژی ئیمپریالیست» بوونی ڕێژیمی قبووڵ کرد، کەمایەتیش لەو جۆرە بیروبۆچوونە دوورکەوتەوە. بەڵام سەبارەت بە کوردەکان، بە تەعەهود و پشتیوانیی خۆیان لە پرەنسیپی مافی دیاریکردنی چارەنووس، وەفادارمانەوە.

لە ڕەوتی چوونەپێشی خەبات بۆ بەدەستەوە گرتنی دەسەڵاتدا، پاش سەرکەوتنی شۆڕش لە مانگی فێوریەدا، مەهدی بازرگان، یەکێک لەئەندامە قەدیمییەکانی جەبهەی میللی، بە پەسندی خومەینی، دەوڵەتێکی کاتیی دامەزراند. لە هەمانکاتدا، کوردەکان دەرفەتێکی بێ وێنەیان بۆ وەدەستهێنانی پلەیەک لە خودموختاری بۆ ڕەخسا. ناوەندی بزووتنەوەی خودموختاریخوازی زۆرتر دەکەوتە ناوچەی ناوەندی کوردستان کە لە ڕۆژئاوای ئێراندا هەڵدەکەوێ. بەوشێوەیە بارودۆخێکی لەبار بۆ دامەزران و کار و تێکۆشانی حیزب و ڕێکخراوە سیاسییەکانی کورد و باقیی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی پێکهات. ئەوەش وەک بەرهەمی پرۆژەی نوێسازی، کەهاوکات بوو لەگەڵ دارشتنەوەی بەردەوامی تەقسیماتی ئیداری لە ئێران و کوردستاندا، بە حیساب دێ.[۷۵] هەرچۆنێک بێت دەتوانین بڵێین کە ناوچەی ناوەند، وەک مەرکەزی جووڵانەوەی کورد بۆ وەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمی پێناسە دەکرا. بزووتنەوەی خودموختاریخوازی، لە ڕێگای نوێنەرایەتیی هاوبەشی سیاسی و فۆرموولە ودارشتنی داخوازەکانەوە دەچووە پێش. تا مانگی مارس، لیستێک کە بریتی بوون لە هەشت داخوازی، لەلایەن نوێنەرانی شوڕای شار، ڕێبەرانی حیزبە سیاسییەکان و کەسایەتییە بەرچاوکانی دیکەوە، لە مهاباد ئامادەکرا و درایە حکوومەتی نوێ.[۷۶] ئەو داخوازانەی لەو لیستەدا هاتبوونە گۆڕێ بریتی بوون لە دەستەبەرکردنی خودموختاری بۆ کوردستان لە چوارچێوەی ئێراندا، داخوازیی ئیدارەکردنی پادگانە نیزامییەکان لە لایەن شوڕاکانی شار و ڕاگەیشتنی زۆرتر

بــە وەزعی ئابووریــی کوردســـتان. هەر لەو ســـەروبەندەدا نوێنەرانی شـــۆڕای شارەکان و ئیمام جومعـــەکان، وڵامی ئەو بەیاننامەیەیان دایەوە کە سەبارەت بە بەرێوەچونی ڕیفراندۆم لەمـــەڕ کۆمـــاری ئیســـلامیەوە ئاراســـتەیان کرابوو. ئەوان داوایان کردبوو کە لە داڕشتنی قانوونـــی ئەساســـیی داهاتـــوودا، پێویســـتە نوێنەرانـــی ڕۆحانییەتی ســـوننە، ســـەهمی وەک یەکیـــان لەگەڵ ڕۆحانییەتی شـــیعەدا هەبێت. تا لـــە داڕشـــتنی قانوونەکاندا مافی کەمایەتییـــە میللـــی و مەزهەبییەکان دابین بکرێ و لە ڕێگای داڕشـــتن و پەرەســـەندنی سیاسەتێکی ئابووریی هاوسەنگەوە کۆتایی بە جیاوازییە چینایەتییـــەکان و ئەو جیاوازییانە بهێنرێ کە لە نێـــوان ناوچە جۆراوجۆرەکاندا بەرچاودەکـــەون.[٧٧] بە داخەوە هیچ وڵامێکی دروست بەو داخوازانە نەدرایەوە، تا ئەو کاتەی کە هەڵگیرسانی شەڕ و پێکدادانی بەردەوام لە نێـــوان هێز و لایەنـــە کوردییەکان و خەڵکی مەدەنـــی لەلایەک و، هێـــزە ئەمنیەتییەکانی دەوڵەتی تـــازە لەلایەکی دیکـــەوە، دەوڵەتی کاتیی ناچارکرد مل بۆ وتووێژ ڕاکێشێ.

لـــە هەلومەرجـــی شۆڕشـــدا، ململانێ و خەبات لەسەر بەدەســـتەوەگرتنی دەسەڵاتی سیاسی، خەبات و ململانێی نێوان دیسکۆرسە جۆراوجۆرەکانیش دەگـــەڵ خۆی دێنێ. پێ بە پێی چوونەپێشی شـــۆڕش و ڕووداوەکان، ناکۆکییـــە سیاســـییەکانیش لەســـەر ئـــەو داخوازییـــە فەرهەنگـــی و سیاســـییانە کـــە کـــوردەکان هێنابوویاننـــە گـــۆڕێ، ڕوونتر و زەقترخۆیان نیشـــان دەدا. پاش سەرکەوتنی شـــۆڕش، بەهـــۆی ئەوەی کـــە ڕێژیمی تازە، کوردەکانی بەوە تاوانبار دەکرد کە لە هەوڵی وەدەســـتهێنانی سەربەخۆیی و جیابوونەوە لە ئێراندان، ئـــەو ناکۆکییانە گـــۆڕان بۆ ڕەفتار و هەڵوێســـتی دوژمنکارانـــە.[٧٨] کۆنتـــڕۆڵ و دەستبەسەرداگرتنی پادگانی مەهاباد، لەلایەن حیزبـــی دێموکڕاتـــی کوردســـتانی ئێرانەوە، هەفتەیەک پاش ڕاپەڕینـــی مانگی فێوریە، وەزعەکەی ئاڵۆز و دژوارتر کرد. ئەوە لە کاتێکدا بـــوو کە فرۆکـــە جەنگییەکان، بە ئاســـمانی ناوچەکانی باکووری کوردستاندا، دەستیان بە فڕین و مانۆڕ لێدان کرد.[٧٩] ســـەرچاوەکانی ئەوکات ئەوە نیشان دەدەن کە دامودەزگاکانی ڕێژیمی تازە و داروودەستەکانی سەر بە ڕێژیمی پێشـــوو، هاوکات و پێکەوە، شەڕێکی توندی ڕەوانی بەدژی کوردەکان وەرێ دەخەن. وەک ئـــەوەی کە هەر لە بنەڕەتڕا هیچ شـــۆڕش و ئاڵوگۆڕێک ڕووی نەدابێت. کوردەکان دەبوایە بەردەوام ئەو تۆمەتانە ڕەد بکەنەوە و حاشا لەوە بکەن کە گوایە ئەوان خەریکی جیابوونەوە و ڕاگەیاندنی ســـەربەخۆیین.[٨٠] ئەوە ترسێکی لە ڕادەبەدەری لە نێو زۆرایەتیی حەشیمەتی فارسدا، سەبارەت بە مەسەلەی جودابیخوازی، لە پەیوەندی دەگەڵ کوردەکاندا لێ کەتەوە.

ئەو شـــەڕە ڕەوانییە، ئـــەو بێ متمانەییە و ئەو تۆمەت و تاوانبارکردنەی کە لەســـەرەوە باســـمان کـــرد، لە شـــەڕی ســـنەدا کە لە حافیـــزەی بەکۆمەڵی کوردەکانـــدا، بە ناوی نەورۆزی خوێناوی ناســـراوە، گەیشـــتە پلەی هەرە بەرزی خـــۆی. چەند ڕۆژ پێش نەورۆز، واتە پێش ساڵی نوێی ئێرانی -کوردی، شاری ســـنە کە ناوەندی پارێزگاشە، بۆ ماوەی پێنج ڕۆژ کەوتە نێو شـــەڕەوە.[٨١] ئەو توندوتیژییە بەهۆی شەڕی نێوان کۆمیتەکانی سەفدەری، نوێنەری خومەینی لە کوردســـتان و موفتی زادە، لە مانگی مارسدا، هاتە کایەوە. دەگوترا کە سەفدەری دەیەویست دەستی وەچەک و تەقەمەنیی نێو پـــادگان و گەنم و دانەوێڵەی نێو ســـیلۆکان ڕابگا.[٨٢] زۆر دەســـتە و تاقم و گرووپی دیکەش لەو شـــەڕ و بەربەرکانێیەدا، بـــە وەرێخســـتنی ڕێپێـــوان بۆ بـــەر پادگان بەشدارییان کرد. ئاخر ئەرتەش بە ئاشکرا هیچ پشـــتیوانییەکی لە خەڵک نەکرد. بەو حاڵەش دەتوانین بڵێین ئەو شـــەڕە بە هۆی شـــەڕی ڕەوانی و ناکۆکیـــی نێوان ئەوانەوە ڕوویدا کە

دەکەوتنە دەرەوەی چوارچێوەی بزووتنەوەی خودموختاریخوازیی کوردستانەوە. کەیهان، کە ڕاپۆرتی کۆتایی هاتنی شەڕی سنەی چاپ کردوە، ئەو مەسەلەیە پشتڕاست دەکاتەوە و خەبەری ئەوەشی بڵاو کردۆتەوە کە هەردووک کۆمیتە هەڵوەشاوە ڕاگەیەنراون.[۸۳] هەر لەو کاتەدا شوورای شار کە تازە بە شێوەیەکی کاتی پێکهاتبوو، لە بانگەوازێکدا، داوای لە خومەینی و بازرگان، سەرۆک وەزیری دەوڵەتی کاتی کردبوو، کە دەستوور بدەن تا ئەرتەش تۆپبارانی شار ڕابگرێ. هەر لەو بانگەوازەدا «پشتیوانیی گەلی کورد لە شۆڕش و ڕێبەرایەتیی ئیمام خومەینی»یان تەئید و پشتڕاست کردبۆوە.[۸۴] سەرەنجام ئەو شەڕ و توندوتیژییە، لە ئاکامی وتوویژی نێوان نوێنەرانی کورد و ئایەتوڵڵا تاڵەقانیدا، کە سەرپەرشتیی دەستەی نوێنەرایەتیی دەوڵەتی دەکرد، کۆتایی هات. لە هەمان وەختدا، شوورایەکی کاتیش بۆ ئیدارە و بەڕێوەبردنی کاروباری شار، تا کاتی هەڵبژاردنی شوورای داهاتوو، دیاری کرا.[۸۵] نزیکەی ۲۳۰۰۰ کەس کە حەقی دەنگدانیان هەبوو، ۲۲ کەسیان وەک شوورای شاری سنە هەڵبژارد. دەبێ بگوترێ کە لەنێو ئەندامانی شووڕادا ژنانیش وەبەرچاو دەکەوتن. هەیئەتێکی یەکگرتووتر و گەورەتری کورد، بە ناوی دەستەی نوێنەرایەتیی گەلی کورد، داخوازەکانی خەڵکی کوردستانی لە بیست و شەش ماددەدا فۆرموولە کرد. لە هەمان کاتدا موفتیزادەش تا دەهات پتر لە ڕێبازی بزووتنەوەی گەلی کورد بۆ خودموختاری دوور دەکەوتەوە و لایەدا.[۸۷] پێشاندانی وێنەیەک لە کوردستان وەک ناوچەی شەڕ، زەقکردنەوەی هەرەشەی «دژی شۆڕش» هاوکات لەگەڵ بڵاوکردنەوەی هەواڵ و لێکدانەوەی نەرێنی و مەنفی سەبارەت بە کوردستان لە ڕاگەیەنە گشتییەکاندا، بوون بە هۆی بەهێزکردنی ئەو تێگەیشتنە لە

دیسکۆرسی ناسیۆنالیزم کە هێنانە گۆڕی هەرچەشنە داخوازێک بۆ لەبەرچاوگرتنی مافە ئێتنیکی و سیاسییەکانی، بە جوداییخوازی لە قەڵەم دەدا. پەیوەندیی ناجێگیر دەگەڵ حکوومەت بەهۆی شەڕێکی کورتخایەن کە لەشاری کورد ـ تورک نشینی نەغەدەدا ڕووی دا، هێندەی دیکەش بەرەو ئاڵۆزی وخراپتر بوون ڕۆیشت. بە وتەی کەریمی حیسامی، حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێرانیش، تا ڕادەیەک بەرپرسایەتیی هەڵگیرسانی ئەو شەڕەی لەسەر شانە. بەو جۆرە هەڕەشەی هێرش و پەلاماری نیزامی ئەو ڕێکەوتن و سازانەیان خستنە ژێرسێبەری خۆیان، کە لە ئاکامی وتوویژدا، وەدەستهاتبوون.[۸۸]

بە پێچەوانەی ئەو تەبلیغاتە بەهێزەی کە لە لایەن دەوڵەت و ڕاگەیەنە گشتییەکانی لایەنگری حکوومەتەوە بڵاودەکرایەوە، کوردستان ناوچەیەکی جەنگی (a war zone) نەبوو. ئاستی بەشداریی خەڵک لە کاروباری سیاسیدا زۆر لەسەرێ بوو.

لەباری فەرهەنگییەوە زیندووبوونەوە و بووژانەوەیەکی بەرچاو لە ئارادابوو. چوونەسەری ڕادەی ڕۆژنامە و گۆڤار و چاپەمەنییەکان، بەشداریی بەرینی خەڵک لە کۆڕ و کۆبوونەوە و میتینگەکان و هەروەها ژمارەی زۆری ئەو پێشانگا و شانۆیانەی بەڕێوە دەچوون، نیشانەی ئەو ڕاستییەن. لەباری ئەدەبییەوە، لەسەرتاسەری ئێراندا، لە ڕووی چەندایەتی و چۆنایەتییەوە، ئاڵوگۆڕێکی گەورە خۆی نیشاندەدا.[۸۹] لەو ماوەیەدا پتر لە دووهەزار کتێب، کە لە لایەن نوسەرانی ئاڵمانی، ڕووسی، ئیتالی وبریتانی و ئەمریکاییەوە، بەرهەم هاتبوون، تەرجومە و بڵاو کرانەوە. بۆ نموونە ۶۰ کتێب لە دۆستۆیۆڤسکی، ۴۰ کتێب لە تۆلستۆی و ۲۵ بەرهەمی چیخۆف.[۹۰] گەلێک کار و بەرهەمی دیکە لە نوسەرانی وەک ڤیکتۆرهوگۆ، ئیمیل زۆلا، جاک لەندەن، ڕۆمەین ڕۆلاند و ماکسیم گۆرکی

وەرگێـــڕدران.[٩١] هـــەر لـــەو ســـەردەمەدا بەرهەمەکانی گرامشـــی و کتێبی بەناوبانگی پائۆلــۆ فریر واتــە پێداگۆگی چەوســاوەکان تەرجومەکران، کە شـــوێنەواریان لەسەر ئەو تیـــما و لێکۆڵینــــەوە جۆراوجۆرانە دانا، کە لە دوو دەیـــەی دواتـــردا لە پەیوەنـــدی دەگەڵ کولتـــووری ڕۆژئاواییدا ئەنجـــام دران.[٩٢] لە کوردستاندا، مامۆستایان و کەسانی شارەزا لە بواری پەروەردە و فێرکردندا، شـــوێنەوارێکی بەرچاویـــان لەســـەر پرۆســـەی خوێنـــدن و فێربوون دانا. گەلێک دەورە و کۆرسی تایبەت بـــۆ فێربوونی زمانی کوردی کرانەوە. هەروەها بەهۆی لەبەردەستدا نەبوونی کتێبە دەرسییە پێویســـت و دڵخوازەکان، خوێندکاران ناچار دەبوون کە لەســـەر بابەتە نوێیـــەکان کار و لێکۆڵینــــەوە بکەن. بـــاس و بابەتەکانی وەک کۆیلەتی و ئاپارتاید، لە شـــیعرەکانی ئەحمەد شاملو و شـــاعیر و نوسەرانی دیکەدا ڕەنگیان دەدایـــەوە. لـــە ئاکامی داباریـــنی ئەو هەموو زانیارییانەدا، ئاستـــی وشـــیاریی سیاســـیی خەڵک، ســـەبارەت بە ڕووداوە ساســـییەکانی چیـــن، ئەمریکای لاتین، شـــەڕەکانی یەکەم ودووهەمی جیهانی وســـەردەمی ڕۆشنگەری، بەخێراییـــی و بە چەشـــنێکی نەدیتراو چووە ســـەرێ. وەزعێـــک پێکهاتبوو، کە ســـیما و کەسایەتییە ناسراوەکانی دونیا، ببونە جێگای باس و خواسی نێو بنەماڵەکان و ئاشنا بۆیان. وا دەهاتە بەرچاو کە ئەو دیوارە ئەســـتوورەی بەرنامەی نوێســـازیی پاشایەتی، بۆ پێشگیری و کۆنترۆڵکردنـــی وەزعێکی ئاوا دایســـەپاند بوو، بە توندی لەحاڵی درزبردن و داڕماندایە. توندڕەوەکانـــی نێو حکوومەت لـــە تاران، لە هەوڵدا بوون کوردســـتان وەک ناوچەی شەڕ بناسێنن و شەڕی بەســـەردا بسەپێنن، تا لەو ڕێگایەوە جارێکی دیکە سەرلەنوێ ئەو دیوارە ڕووخاوە سازکەنەوە.

لـــە کوردســـتاندا ئازادیی بەشـــداری لە کاروباری سیاسیدا دەستەبەر کرابوو. کۆمەڵانی خەڵک لەســـەر داخوازی و بانگەوازی حیزب و ڕێکخراوە سیاســـییە جۆراوجـــۆرەکان، ئەو ڕێفراندۆمەیان بایکۆت کـــرد کە بۆ دەنگدان بە کۆماری ئیســـلامی وەرێخرابوو.[٩٣] لەباری ئیدارییـــەوە دەوڵەت کاروباری پـــەروەردە و فیرکـــردن، خزمەتگوزارییـــە لەشـــاخی و بیهداشـــتییەکان و کاروباری وەزارەتخانەکانی دیکـــەی هەربە ئەســـتۆوە بـــوو. بانکەکان بە بێ هیـــچ گیروگرفتێک کاروبـــاری خۆیانیان بەڕێوەدەبرد. لەبـــاری نیزامییەوە، حکوومەت لەلایەن ئەرتەشەوە کە لە پادگان، لە دەرەوەی شـــارەکاندا بوو، هەروەها هێزەکانی پۆلیسی بوومی و مەحەللییەوە، کە لە شارەکاندا بوون، نوێنەرایەتی دەکرا. شـــایانی باسە کە دواتر لە مانگی گەلاوێژدا، هێزەکانی سپای پاسداران، لە باشووری کوردستان، واتە لە شارەکانی پاوە ومەریواندا جێگیربوون. ئەوەش ناسەقامگیریی بارودۆخی ناوچەی بەدوای خۆیداهێنا. خەڵکی شاری مەریوان، بە مەبەستی دوورخستنەوەی شەڕ لە شارەکەیان، شـــاریان بەجێ هێشت. هەربۆیـــە تونـــدو تیـــژی و پێکدادانیـــک ڕووی نـــەدا.[٩٤] لەو پەیوەندییـــەدا، لە نێوان نوێنەرانـــی کورد و چەمران، وەزیری بەرگری و فەرماندەی گشـــتیی هێزەچەکـــدارەکان، وتووێژێـــک لە مەریوان بەڕێوەچوو. ناوبراو لەو وتوێژانەدا، هەڵوێســـتێکی زۆر سەخت و دوور لە سازان و ڕێککەوتنی (Uncompromising) لەخۆی نیشـــان دا.[٩٥] لە کۆتاییدا، ئەرتەش و سپای پاســـداران، مەریوانیان بەجێهێشت وخەڵککەکە گەڕانەوە ســـەر ماڵ وحاڵ و جێ و ڕێی خۆیان. بەو شـــێوەیە ئیتر دەســـتەی نوێنەرایەتیـــی کـــورد جێگای دەســـەڵات و ئۆتۆریتـــەی حکوومەتـــی ناوەندیی گرتەوە. ئاخر ئەوان لەســـەر بردنە پێشـــی ڕیسالەت و داخوازیـــی خۆیـــان بۆ دەســـتەبەرکردنی ئۆتۆنۆمییەکـــی فەرهەنگیی ســـنووردار، هەر ســـوور بوون.[٩٦] گەلێک ئەکتەری سیاسی و شایستەی دیکەش، کە بە درێژاییی دەیەکانی

پێشوو دروست بووبوون، لەمەیداندا دەبینران.
شـێخ عیزەدین حوسەینی، بەهۆی لایەنگری لـە مۆدێلێک لـە کوردایەتیی سـێکۆلار و هەڵوێستی شێلگیر بە دژی ڕێبەرانی شۆڕشی ئیسـلامی، ببوو بـە کەسـایەتییەکی بەنرخ و خۆشەویسـتی نێو دەسـتەی نوێنەرایەتی.
لە لایەکـی دیکـەوە، ئەحمـەد موفتیزادە، نوێنەرایەتیـی کوردایەتییەکـی تێکـەڵاو لەگـەڵ مەزهەبی دەکرد. چەکـەرە کردنی ئەو بیرۆکەیە بۆ سـەردەمی دەسـتپێکردنی ڕەوتی بە ڕۆژئاوایـی بوونی (westernizing) دەورانی مۆدرنیزاسیۆن و ئەو کۆنتێکستە، کە ئیسـلامی سیاسی لە نێویدا گەشەی کردبوو، دەگەڕێتەوە. هەڵوێسـتی موساڵەحەخوزانەی (conciliatory) ناوبـراو بەرانبەر بە دەوڵەت و دوورکەوتنـەوەی لە نوێنەرانی بزووتنەوەی میللی و دێموکراتیک، بەرەبەرە ئەویان دوورە پەرێز خستەوە.[٩٧]

سەرەڕای ئەوەش فەزای سیاسی تا دەهات پتر لە نێوان، ڕێتۆریکـی حیزبی دێموکراتی کوردسـتانی ئێران و کۆمەڵەدا دابەش دەبوو.
لە سـەردەمی شۆڕشدا، کۆمەڵە لە ماوەیەکی کورتـدا لە هەسـتەیەکی بچکۆڵـەوە بوو بە هێزێکی کۆمەڵایەتیی بەرچاو. بە پێچەوانەی ڕیوایەتـی ڕەسـمیی خـودی کۆمەڵـە، بە جەماوەری بوونی ئەو ڕێکخراوە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو تەشـکیلاتەی کە لە نێو چین و توێژە خوێنـدەوار و شارنشـینەکاندا، پێکی هێنا و سەرەنجام هەرئەوانەش بوونە بڕبڕەی پشت و بەدەنەی ئەسڵیی ئەو ڕێکخراوەیە. بەم جۆرە، کۆمەڵە بوو بە ئەڵترناتیێوێکی گونجاو بەرانبەر حیزبی دێموکراتی کوردسـتانی ئێران. ئاخر ئـەو کات یەکێک لە خۆشەویسـترینی ئەو ڕێکخراوە سیاسییانە بوو، کە تا ئەودەم، مێژووی هاوچەرخی کوردسـتان بە خۆیەوە دیتبوون.
سـەیر ئەوەبوو کە ئەو هەڵدان و گەشەکردنە لـە کاتێکدا بوو کـە کۆمەڵە نـە بەرنامە و پرۆگرامێکـی هەبوو، نە بڵاوکراوەیەکیشـی هەبـوو کە بە ڕێکوپێکی بـڵاو بێتەوە. ئامانج و ئیدەئاڵـە جیهانییەکانی، لایەنگرانی ئەویان هـان دەدا تا لـە شـارە جۆراوجۆرەکاندا، بە ئیلهـام وەرگرتـن لـەو بایەخـە بەرزانە، بۆ چارەسـەریی گیروگرفت و کەموکورییەکان تێکۆشن. ئەو وەزعە درێژەی هەبوو تا کۆمەڵە بوو بـە ڕێکخراوێکی زۆرتر خاوەن چوارچێوە و تەشـکیلاتیکی پێناسـەکراو. بەو هۆیانەوە لەو کاتەدا کۆمەڵە زۆرتر وەک بزووتنەوەیەک پێناسـە دەکرا، تا وەک ڕێکخراوێکی خاوەن چوارچێوەی ڕوون و دیاریکراو. فوئاد مستەفا سـوڵتانی (١٩٤٨-١٩٧٩)، کـە یەکێک لە ڕێبەرانـی کۆمەڵە بوو، کەسـێک کە بەهۆی دووربینیـی سیاسـیی خـۆی، نەیهێشـت مەریوان ببێتـە حەمامی خوێن، پاش ئازادی لە زیندانی سـاواک لە پایزی ساڵی ١٩٧٨دا، بوو بە ڕێبەرێکی لێوەشاوە.[٩٨] مەرگی ئەو کە لـە ئاکامی پێکدادانێکی تەسـادوفی دەگەڵ کاروانێکی نیزامیدا، ڕوویدا، بوو بە هۆی ئەوەی کە خۆشەویسـتیی کۆمەڵە لە نێو کۆمەڵانی خەڵکدا بە چەشـنێکی بەرچاو بەرێتەسەرێ.
لـە ئاکامدا کۆمەڵە توانـی خەڵکێکی زۆر لە کرێکاران، ژنان و توێژەکانی خوارەوەی چینی نێونجی بۆ لای خۆی ڕاکێشـێ.[٩٩] لە ڕووی جوغرافییەوە تێکۆشـانی کۆمەڵـە، تەنانەت حیزبی دێموکراتیش، بەتەنیا لە کوردستاندا، بەرتەسک نەدە بۆوە. زۆر کەسی غەیرە کورد لـە نێو ڕێبەرایەتـی و ئەندامانـی کۆمەڵەدا دەبینران. ڕوانگەی مارکسیستی سەبارەت بە مەسەلەی جنسیەت، کە فرێدریک ئێنگلس، وەک بەشـێک لـە خەباتـی چینایەتی، لە گوتارە بەناوبانگەکەیدا، بەناوی سـەرچاوەی خێزان، خاوەنداریەتیـی تایبەتی و دەوڵەت، فۆرمۆڵەی کردووە، بوو بە چرای ڕێنیشاندەری کۆمەڵە تا جێگایەکی تایبەت لە تەشـکیلاتی خۆیدا، بۆ ژنـان وەک هێزێکی کۆمەڵایەتی، تەرخان بکات.[١٠٠] بەشداریی بێ وێنەی ژنان پاش سـەرکەوتنی شـۆڕش لە بزووتنەوەی

کوردستاندا، هاوکاتە لەگەڵ هاتنە مەیدانی ڕێکخراوێک کە خاوەنی وشیاریی جنسیەتی و ڕوانگەیەکی بەرین و هەمەلایەنە سەبارەت بە بەشداریی ژنان لە کاروباری سیاسی و کۆمەڵایەتیدایە.[۱۰۱]

کۆمەڵە لە کوردستاندا نوێنەرایەتیی چەپی دەکرد، بەڵام بە پێچەوانەی زۆربەی ڕێکخراوە چەپەکان، نەکەوتە داوی ئیدیعای دژی ئیمپریالیست بوونی ڕێژیم. ئەمەش بوو بە هۆی ئەوەی کە شەڕی ئێران و عێراق مەحکوم بکا و بە کێشەی نێوان بۆرژوازیی ئەو دوو وڵاتەی لەسەر قازانج و بەرژەوەندییە سیاسی وئابوورییەکانیان، لە قەڵەم بدات.[۱۰۲] هەروەها دژایەتیی یەکیەتیی سۆڤیەتی دەکرد و بە هێزێکی سۆسیال_ئیمپریالیستی پێناسە دەکرد. هەر لەو کاتەشدا، وەفاداریی خۆی بەرانبەر بە مارکسیزم- لینینیزم دەردەبڕی و مائۆئیزمیشی ستایش و پەسند دەکرد. وەک عەباس وەلی دەڵێ کۆمەڵە لەباری تیئورییەوە خاوەنی بناخەیەکی بەهێز و پتەو نەبوو. هەوڵی دەدا هەم ناسیۆنالیزمی کورد وهەم سۆسیالیزمی مارکسیستی پێکەوە بەریتە پێشێ.[۱۰۳] بەوحاڵەش پێویستە ئەوە بڵێین کە کۆمەڵەش کەڵکی لەو سەرچاوە فکری و تیئورییە هاوبەشانە وەردەگرت، کە هێزە چەپەکانی دیکەی سەرانسەری ئێران بەکاریان دەهێنان. هەربۆیەش سەرلێشێواویی(ambiguty) کۆمەڵە لە باری تیئورییەوە، هەرتایبەت بەو نەبوو. لەوەش زیاتر، ڕوانگە ئیدئۆلۆژیکییەکانی کۆمەڵە، بە شێوەیەکی حەتمی، کردەوەکانی کۆمەڵەیان دیاری نەدەکرد. مەیل و ئاراستەی مائۆئیستیی کۆمەڵە، تا ڕادەیەکی زۆر لەلایەن لێکۆڵەرەکانەوە، گەورە کراوەتەوە. ئەگەرچی ڕەوایات و گێرانەوەی ڕووداوە مێژووییەکانی کوردستان لە دوای شۆڕش، بە شێوەیەکی ئاسایی زۆرتر ڕۆڵی کۆمەڵە زەق نیشان دەدەن، بەڵام لە هەمان کاتدا ڕۆڵی ئەکتەرە سیاسییەکانی دیکەش ڕوون دەکەنەوە.

هەرچەند کۆمەڵە ستایشی ڕاپەڕینی ساڵەکانی دەیەی ۱۹۶۰ی دەکرد، بەڵام لە ڕاستیدا ئەو ڕێکخراوەیە، بە بەرهەمی دەورانێکی تازە لە ڕیتۆریکی سیاسیی خەباتی چینایەتی، لە هەلومەرجێکی تازەی ئابووری ـ کۆمەڵایەتی و کۆنتێکستێکی نوێی فکریدا، بە حیساب دێت. ئەمەش بوو بە هۆی ئەوەی کە سەرەنجام ئەو ڕێکخراوەیە لە ڕێباز و سوننەت و نەریتە سیاسییەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران دوور کەوێتەوە.

لە لایەکی دیکەوە، حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، لە ساڵی ۱۹۷۰، لەهەلومەرجێکی ئارام و لەبارتردا، لە کوردستانی عێراق، لە سەر بناخەی ڕێکخراوەکانی پێشوی، بەمەبەستی پڕکردنەوەی ئەو بۆشایی و پاشەکشەیەی کە پاش تێکشکانی جوڵانەوەی دەیەی ۱۹۶۰، لە کار و تێکۆشانی ئەو حیزبەدا هاتبووە پێش، سەرلەنوێ خۆی ڕێکخستبۆوە.[۱۰۴] عەبدولڕەحمان قاسملوو، سەمبول و تەجەسومی ئەو ئیدامەکاری و بەردەوامییە لە خەبات و تێکۆشانی ئەو حیزبەدا بوو. کۆمیتەیەکی کاتی بۆ ڕێبەری کردنی حیزب لە بەغدا دیاری دەکرێ.[۱۰۵] لە زۆر بارەوە ئەوە بە دەستپێکێکی تازە دەژمێردرێ. لە ماوەی ساڵەکانی دەیەی ۱۹۷۰دا، حیزبی دێموکرات تێکۆشا دەرس لە ئەزموون و تاقیکرنەوەکانی ڕابردوو وەرگرێ. لانی کەم لەباری تەشکیلاتییەوە خۆی لە حیزبی توودە، کە زەمانێک وەک پشتیوان دادەنرا، دوور خستەوە. بەم جۆرە عەبدولڕەحمان قاسملوو، وەک کەسایەتییەکی بەرچاو خۆی نیشان دا و لە ساڵی ۱۹۷۵ وە تا کاتی تیرۆرکرانی لە ساڵی ۱۹۸۹دا، پۆستی سکرتێری گشتیی حیزبی دێموکراتی بە ئەستۆوە بوو.[۱۰۶] ناوبراو لە ساڵی ۱۹۳۰دا، لە بنەماڵەیەکی فیئوداڵ لە ورمێ، چاوی بە دونیا هەڵێنا. ئەو هەر لەتەمەنی لاوییەوە کێشرایە

نێو تێکۆشـــانی سیاسی. لە ڕێکخراوی لاوانی سەر بە حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران و حیزبی توودەدا دەســتی بە کار و چالاکی کرد. ئــەودەم حیزبی دێموکرات تا ڕادەیەکی زۆر وەک شاخەی حیزبی توودە لە کوردستان سەیر دەکرا.[١٠٧] ناوبراو بە پشتیوانیی حیزبی توودە چووە ئورووپا و پاشـــان بە بۆرســـیەی خوێندنی دوکتۆرا ڕۆیشـــتە چیکوســـلۆڤاکیا. هەروەک لە تێزی دوکتۆراکەی ڕا دەردەکەوێ، ئــەودەم لایەنگرێکـــی شـــێلگیری کۆمۆنیزم بووە.[١٠٨] ئەو ئاشـــنایەتی و شـــارەزاییەکی زۆری لەســـەر پەیوەندییە نێونەتەوەییەکانی حیزبــە سۆسیالیســـتەکانی هەردوو بەشـــی ئورووپای ڕۆژهــەڵات و ڕۆژئـــاوا پەیدا کرد. لەوبارەیەوە ئەو لە نێو دۆست و دوژمنەکانیدا لە ئێران کەســـێکی دەگمەن بوو. هەر بۆیە چ لەسەردەمی شـــۆڕش و چ لە ساڵەکانی پاش سەرکەوتنی شۆڕشـــدا، وەک کەسایەتییەکی نێونەتەوەیـــی ناســـرا و دەرەوشـــایەوە. کەســـایەتییەکی دیکەی ئەو قۆناخە بریتییە لە کەریم حیســـامی (١٩٢٦-٢٠٠١). ناوبراو بەرپرسی تەشـــکیلات و دەزگای ئینتشاراتی حیزبـــی دێموکراتی کوردســـتانی ئێران بوو. بۆ ســـاڵانێکی زۆر بەشـــی کوردیـــی ڕادیۆی پەیکی ئێرانی لە پراگ بەڕێوە دەبرد. هەروەها ئەو لە بواری ڕاکێشـــانی ســـەرنجی بیرورای گشـــتیی نێونەتەوەیی بۆ لای جینایەتەکانی لەشـــکری شـــا لە کۆتاییی دەیەی ١٩٦٠دا، هەڵســـوور و چالاک بوو.[١٠٩] ســـەرەڕای ئەو فشار و پاڵەپەســـتۆیەی کە بەردەوام حیزبی توودە دەیخســـتە ســـەر حیزبی دێموکرات، لەماوەی ســـاڵەکانی دەیەی ١٩٧٠دا، حیزبی دێموکرات لە باری ڕێکخراوەییەوە لە حیزبی توودە دوورکەوتـــەوە و خۆی وەک حیزبێکی سەربەخۆ نیشـــان دا. لەباری ئیدئۆلۆژییەوە، هەربـــەو خێراییە، ئیمکانـــی پچڕانی هەموو پەیوەندییـــەکان لە گۆڕێدا نەبـــوو. ئاخر هەر لە سەردەمی شـــەڕی دووهەمی جیهانییەوە، حیزبی توودە، لەباری ئیدئۆلۆژیک و فکرییەوە، بـــۆ هەمـــوو هێـــزە چەپـــەکان و ڕێکخراوە دێموکراتییەکانـــی وەک حیزبی دێموکراتی کوردستان، بە سەرچاوە دەزانرا و لە سەر شکڵ پێدانی بیروڕای ئیدئۆلۆژیکی کەسایەتییەکان، شـــوێنەواری قووڵی هەبوو. دەبێ بگوترێ کە بە تێپەڕینی کات، خۆ پێناســـەکردنی حیزبی دێموکراتـــی کوردســـتان، بـــە کۆمۆنیـــزم و ڕوانگەی مارکسیســـتی وچینی کرێکار، بەرە بەرە بێڕەنگ بووەوە. لایەنگریی قاسملووش لە کۆمۆنیزم تەواو بوو. ســـەرەنجام سۆسیالیزمی دێموکراتیک، کە تێکەڵاوێک لە دێموکراسی و سۆســـیالیزم بـــوو، وەک مۆدێلی دڵخوازی قاســـملوو، کەوتە نێو جەرگەی سیاسەتەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران.[١١٠] لە باری ســـتراتێژییەوە، وەک کەریمی حیسامی دەگێڕێتـــەوە، ئەوە ئیرەجی ئەســـکەندەری، سکرتێری ئەودەمی حیزبی توودە بووە، کە لە کۆبوونەوەیەکدا لە ساڵی ١٩٧٠دا، پێشنیار بە دوکتۆر قاسملوو دەکات کە لەجیاتی داخوازی ئێرانێکی فیدراڵ، دروشمی سەرەکیی حیزب بکرێتە دێموکراسی بۆ ئێران و خودموختاری بۆ کوردســـتان.[١١١] لە سەردەمی بزووتنەوەی خودموختاریخوازیـــدا، ئەو دروشـــمە، لەبەر ئەوەی ڕوون و سادە بوو، بە چەشنێکی بەرین کەوتە سەر زار و زمانان و بوو بە دروشمێکی جەماوەری. سەرەڕای ئەوەش، وا دێتە بەر چاو کە هۆی ســـەرەکیی دوورکەوتنەوەی حیزبی دێموکرات لە توودە، بـــێ متمانەییی حیزبی دیموکـــرات بـــە حیزبی توودە ســـەبارەت بە مەســـەلەی کەمایەتییە ئێتنیکییەکانی ئێران و هەڵوێســـتی ناڕوونی ئەو حیزبە لەسەر ئەو مەســـەلەیە بووبێ.[١١٢] پێگـــەی جەماوەریی حیزبی دێموکرات زۆر بەرین و فرەچەشن بوو. هەر بۆیە کاروکـــردەوەی ئەندام و لایەنگرانی ئەو حیزبە، لە ڕەوتی چوونەپێشی بزووتنەوەی ئۆتۆنۆمیخوازیدا، پێشبینی نەدەکرا. بۆ نموونە لـــە ڕووداوەکانی نەغەدەدا، ئـــەوە دەرکەوت.

پەرەسەندنی هێز و خۆشەویستیی کۆمەڵە بۆ حیزبی دێموکرات، کە کادرەکانی کۆمەڵە بە حیزبێکی کۆنیان لەقەڵەم دەدا، بوو بە مایەی تەعەجوب و سەر سورمان. سەرەنجام پێکەوە ژیانی ئەو دووحیزبە بەرەو دژواری ڕۆیشت.

ڕۆژی ١٩ی ئۆگەست، ئایەتوڵڵا خومەینی، فەرمانی بە هێـزە چەکدارەکانی ڕێژیم کرد بەرەو کوردسـتان بڕۆن. ئـەو حوکمە وەزعی سیاسیی کوردستانی تێکدا، بارودۆخێکی نوێی هێنایە کایەوە و بێ متمانەییی کوردەکان بە ڕێژیمی تازە بەدەسـەڵات گەیشـتووی زیاتر کرد. خومەینـی لە فەرمانی خۆیـدا ڕوو لە هێـزە چەکدارەکان (بەهێزی دەریاییشـەوە، سـەرەڕای ئەوەی کە کوردسـتان ناکەوێتە سەردەریا) ڕادەگەیەنێ کە:

هـەواڵ گەیوە کە حیزبـی دێموکراتی کوردسـتان دەوری ئەرتـەش و پادگانـی داوە، ئەگـەر لە ماوەی نیوسـەعاتدا کۆمەگ و یارمەتییـان پـێ نەگا، چەکیـان دەکەن، هەروەها لە سـنە، حیزبـی دێموکرات ژنانی ئێمـەی لە مزگەوتیدا بـە بارمتە گرتووە. بە توندی دەستوور بە هەموو هێزە چەکدارەکان دەکەم کە لەشکری پێویست بۆ سنە بنێرن و یاخی بووەکان سەرکوت بکەن.[١١٣]

حوکمەکە، لەو توندوتیژی و هەڵوێسـتە توندانـەوە، کـە لە پێشـوودا هەسـتی بێ متمانەییان بەهێزکردبوو، سەرچاوەی دەگرت. دەستپێکردنی شـەڕ، بە هێرش و پەلاماری ئەرتـەش و هێزەکانـی دیکـەی حکوومەت بۆسـەر خەڵکی مەدەنی و بێ دیفاع، ئاکامی ئـەو شـایعە و چاوڕاوە بوو کـە حکوومەت وەرێـی خسـتبوو. جیـا لـەوەش هەروەک وتمان، گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتی، فەرهەنگی، فکری و سیاسـییەکانی مانگەکانی پێشوو، بە پێچەوانەی ئامانج و مەبەسـتەکانی ڕێژیمی تـازە، دەچوونە پێش. بەو جـۆرە ململانێ و شـەڕی نێوان بەرژەوەندی و دیسکۆرسەکان، بە دەسـتێوەردانی نیزامی، لـە ئاخروئۆخری مانگی ئۆگەستدا، گەیشتە پلەی هەرە بەرزی خـۆی. ڕووداوێکی دیکـەی گرنگ کە پێش فەرمانی خومەینی، ڕووی دابوو، شـەڕی پاوە بوو. تەشـەنەکردنی کێشەکان لە هەفتەکانی پێشـووتردا، بوو بە مایەی سەرهەڵدانی شەڕ و پێکـدادان لـەو شـارەدا.[١١٤] ڕۆژی ٢٠ی ئۆگەسـت، ڕۆژنامـەی ئیتلاعـات ڕایگەیاند کە سـادق خەڵخاڵـی، نوێنـەری خومەینی بـۆ جێبەجێکردنـی حوکمـی خومەینی لە کوردستان چووە پاوە و دەستبەجێ ٩ کەس لە پسپۆڕەکانی بواری پزیشکی و لەشساخیی لەو شـارەدا ئیعـدام کـرد.[١١٥] یەکێک لەو کەسـانە، دوکتـۆر ئەبولقاسـم ڕەشـوەند سەرداری، ٢٧ سـاڵە، خەڵکی تاران، بوو. لە نامەیەکدا کە بەشێک لە پێرسۆنێلی پزیشکی، لـە پەیوەندی دەگـەڵ مەحکـووم کردنی ئیعدامی ناوبراودا بڵاویان کردبۆوە، گوتبوویان کە ناوبـراو سـێ ڕۆژ بەر لە سـەرهەڵدانی توندوتیژییەکان بە هۆکاری بەشەردۆسـتانە، وەک پێشـتریش لە زۆر مەناسەبەتی دیکەدا ئەوکارەی کردبوو، چووبووە پاوە.[١١٦] پاش ئەو حوکمە، کارمەندەکانی نەخۆشخانەکانی سەقز و مهابادیـش، بە چوونی قازیـی ئیعدامکەر، بۆ ئەوشـارانە، لەگەڵ هەمان مەترسی بەرەو ڕووبـوون.[١١٧]. بەوجۆرە لە ژمارەیەکی زۆر لە شارەکاندا، ئیعدامی سەرەڕۆیانەی لەو چەشنە، بـەدژی کەسـانی «دژی شـۆڕش» بەڕێـوە چـوو.[١١٨] خەڵخاڵـی بەهۆی ئەو چەشـنە ئیعدامانـەوە ناوبانگـی دەرکرد. حوسـەین بروجەردی، ئەندامی پێشووی سپای پاسداران، کە لە کۆتاییەکانی مانگی ئۆگەستدا، لەکاتی داگیرکردنی سـەقزدا لەوێ حزووری هەبووە دەڵێ:

لەکاتی گیرانەوەی سـەقزدا، هەندێک کەسی خەڵکی شار کە گیرابوون، هێنرابوونە پـادگان. خەڵخاڵـی بـە هێلیکۆپتێر هات و دابـەزی. دوو گونییە دەسـتبەندی دەگەڵ خۆی هێنابوون. گومان لێکراوەکانیان هێنانە

بەردەم خاڵخاڵی. حوکمی ئیعدامی ٢٢کەس لەوانی دەرکرد. لە نێو ئەواندا کەسێک هەبوو کە پێشـــتر وەک دیلمانج تەرجومەی بۆ ئێمە کردبوو، گوتم من ئەو کەســـە دەناســـم. ئەوە وەرگێڕە و پارمەتیـــی ئێمەی داوە. خەڵخاڵی لێی پرسی کە چ بیروباوڕێکی سیاسیی هەیە، ئـــەو جوابی دایەوە وتی کـــە پەیڕەوی نە لە حوسەینی و نە لە خومەینی ناکات. هەروەها وتـــی ئـــەو دژی دیکتاتۆرییـــە. گوتی چۆن دژی دیکتاتۆریی شـــا بووم، هەر ئاواش دژی دیکتاتۆریی حوسەینی و خومەینیم. خەڵخاڵی حوکمی ئیعدامی بۆ دەرکرد.[١١٩]

لـــەوەش زیاتـــر، ڕۆژی٢ی ســـێپتامبری ١٩٧٩، لـــە گونـــدی قارنێ، لە نزیک شـــنۆ، قەتڵوعـــام ڕوویدا. ئەو کۆمەڵکوژییە بە هاندان و دنەدانی حەســـەنی، ئیمام جومعەی ورمێ، ڕوویـــدا کە ڕۆڵی ماشـــێنی شایعەســـازی و چاووراو بڵاوکردنەوەی دەگێڕا.[١٢٠] لەو جۆرە جنایەتانە، لە مانگەکانی دواتردا، لە زۆر دێهاتی دیکەی وەک گوندی قەڵاتان، لە ٢٦ی مارسی ١٩٨٠دا، دووپـــات بوونەوە.[١٢١] ئەو هێرش و پەلامارانە بۆ سەر گوندەکانی قارنێ و قەڵاتان، بوون بە هۆی ئەوەی لـــە مانگەکانی دواتردا، لە ناوچەکانی دەوروبەی شـــنۆدا، ئاڵۆزییەکی زۆر تەشەنە بکا و بێ متمانەیی پەرە بستێنێ. هەر لەســـەرەتای بەهارەوە، هەندێک لەو ئاغا و خاوەن مڵکانەی کـــە وەخۆ کەوتبوونەوە تا زەوییە لەدەستچووەکانیان وەدەست بێننەوە، لەگـــەڵ هەندێـــک دارودەســـتەی دیکە، بە پشـــتیوانیی حەســـەنی و ژەنـــەراڵ زاهیری، ڕۆڵێکی بەرچاویان لە تەشەنەپێدانی کێشەکان و ئاژاوە نانەوەدا گێڕا. زاهیری کە فەرماندەی لەشـــکری ٢٦ی ئێران بوو، لە پاشـــماوەکانی ڕێژیمـــی پیشـــوو بەحیســـاب دەهـــات و لە بڵاوکردنـــەوەی درۆ و بوختـــان و شـــایعە بە دژی کوردانـــدا، نەخشـــێکی چالاکی دەگێڕا. ســـەرەڕای ئەوەی کـــە بەرواڵەت خۆی وەک لایەنگری شۆڕش نیشان دەدا، بە تەجەسومی وەحدەتـــی نێوان ڕێژیمی پێشـــوو و ڕێژیمی تازە، لـــە دژایەتییـــان دەگـــەڵ کوردەکاندا، دادەنـــرا. دەبێ بگوترێ کە لـــە نێو ئەرتەش، تەنانەت لە ڕیزەکانی سەرەوەشدا زۆر کەسی بەرپرس دەبینران، بـــەڵام ڕوانگە و بۆچوونی مامناوەندیی (moderaition) ئەوان لە لایەن ڕێژیمـــەوە لەبەرچاو نەدەگیرا.[١٢٢] بەوحاڵەش ئەو ناسەقامگیرییە سیاسییە کە لەو ماوەیەدا لە ئارادابوو، زۆری نە کێشا.

ڕاوەســـتانی هێرش و پەلاماری ڕێژیم بۆ سەر کوردستان دەگەڕێتەوە بۆ گەلێک هۆکار. لە لایەک کـــوردەکان بەربەرەکانێیان کرد و لەلایەکی دیکەشـــەوە لە پایزێـــدا مانگرتن، هەمـــوو شـــارەکانی ئێرانی گرتـــەوە. لەوەش زیاتر، دەستبەسەرداگرتنی سەفارەتی ئەمریکا لەمانگی نۆڤێمبەردا، کە بووە هۆی توندتربوونی ململانێ لەســـەر دەسەڵاتی سیاسی لە نێوان لیبراڵەکان و توندڕەوەکاندا، وەزعی سیاســـیی ئێرانی بـــەرەو ئاڵـــۆزی و نائارامییەکی زۆرتر بـــرد.[١٢٣] ســـەرەنجام حکوومـــەت مەیلـــی زۆرتری بۆ وڵامدانەوە بـــە «داخوازە ڕەواکانی هاووڵاتیانـــی کـــورد» لەخـــۆی نیشـــان دا و «هەیئەتێکی تایبەتی» بۆ سەردانی کوردستان دیاری کرد و دەســـتووری بـــە واحیدەکانی ســـپای پاســـداران دا کـــە لـــەو ناوچەیـــە بکشێنەوە.[١٢٤] خومەینیش «پەیامێکی گرنگی بۆ خەڵکی کوردستان» بڵاوکردوە. لەو پەیامەدا ڕایگەیاند کە مافی کوردەکان بۆ بەرێوەبردنی کاروبارە ناوچەیـــی و نێوخۆییەکانی خۆیان دابیـــن و دەســـتبەر دەکرێـــت.[١٢٥] لەبـــەر ئەوەی کـــە توندڕەوەکان دەبوایـــە بەرانبەر هەڕەشـــە ئیحتیمالییەکانی دەرەوە ڕاوەستن، ناچاربوون کە فشـــار و پاڵەپەســـتۆ لەســـەر موخالیفەکانی خۆیان لە نێوخۆدا کەم کەنەوە. پـــاش ماوەیەکی کەم بـــەدوای دەرچونی ئەو فەرمانەدا، ئەزموونی دێموکراسیی کوردەکان سەرلەنوێ دەســـتی پێ کردوە. ماوەی نێوان پایزی ســـاڵی ١٩٧٩ تا بەهـــاری ١٩٨٠، بە

سەردەمی گەشەکردنی بەشداری لە کاروباری سیاسی و زیادبوونی چالاکی و تێکۆشانی فەرهەنگی، دەناسرێتەوە. بەهۆی ململانێی نێوان ڕوانگە و سیاسەتەکانیانەوە، فەزای سیاسی تا دەهات لە نێوان حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران و کۆمەڵەدا پتر دابەش دەبوو. کێشەی نێوانیان لەسەر ڕێبەرایەتیی بزووتنەوە تەشەنەی کرد. کۆمەڵە تاقمێکی ئیسلامیی توندڕەوی تازە دامەزراوی بەناوی سپای ڕزگاری، کە لە ناوچە دێهاتییەکانی باشووردا خەریکی پیادەکردنی شەریعەت بوون، چەک کرد. سەرەڕای هێندێک ڕەخنە، ئەو کردەوەیەی کۆمەڵە، پشتیوانیی خەڵکی بۆ لای خۆی ڕاکێشا.[١٢٦] لەهەمان کاتدا دواکەوتنی حقوقی کارمەندەکان وئابلۆقەی ئابووریش هەروا بەردەوام بوو.[١٢٧] بەوحاڵەش، بە بەراورد دەگەڵ ڕابردوو، ئەو دەورەیە بە ئازادترین و سەقامگرتووترین دەورە لە مێژووی کورددا دادەنرێ. لە سەرتاسەری ئێرانەوە خەڵک دەرژانە شارەکانی کوردستا تا بە چاوی خۆیان ڕەونەق و گەشەی ئەزموونی ئاشتی ودێموکراسی ببینن. هاوپەیوەندی و هاوکارییەکی بەرین، کە بە سەخاوەتەوە پێی لەسەردادەگیرا، لەگەڵ گەلانی دیکە پێکهاتبوو. ئەو ڕووحیە پڕ لە هاوکاری و هاوپەیوەندییە کە لە نێو کوردەکاندا پێکهاتبوو، ئیلهامی لە کارەساتێکی خەمهێنەر وەردەگرت کە پێشتر ڕووی دابوو. بەهاری ١٩٧٩، نۆ کەس لە پێرسۆنێلی پزشکی، بە مەبەستی یارمەتیدانی خەڵکی شەڕلێدراوی تورکمەن سەحرا لە باکوری ئێران، شاری سنەیان بەجێهێشت. بەداخەوە لەو مەئمورییەتەدا، لە ئاکامی پێکدادانی ماشێنەکەیاندا، هەر نۆ کەسیان گیانیان لەدەست دا.[١٢٨] لە نێو ئەو تیمە پزشکییەدا، سێ ژن بە ناوەکانی فەریدە زەکەریایی، فایزە قوتبی و گوڵڕێز قوبادی دەبینران، کە نوێنەرایەتیی ئەو هێزە کۆمەڵایەتییە نوێیەیان دەکرد کە لە ئێران و کوردستاندا، پێی نابووە مەیدان. لە ڕێورەسمی بەخاک سپاردنی ئەواندا، سەد هەزار کەس ئامادە بوون.[١٢٩]

تا بەهاری ١٩٨٠، هێزە ڕادیکاڵە ئیسلامییەکان لە تاران، بەکەڵک وەرگرتن لە قەیرانی داگیرکردنی سەفارەتی ئەمریکا، توانیان دەسەڵاتی حکوومەتی ناوەندی بەسەر هەمووو ناوچەکانی ئێراندا بسەپێننەوە. بەم جۆرە کوردستان میلیتاریزە کرا و کۆتایی بە سەردەمی خودموختاری و خۆبەڕێوەبەریی دێموکراتیک هات.

لەکۆتاییدا، بەشداریی ئاشکرای خەڵک لە کاروباری سیاسیدا، بەرەبەرە جێی خۆی دا بە خەبات و تێکۆشانی ژێرزەمینی. خەباتی چەکدارانە و پێشمەرگانە بوو بە شێوە خەباتێکی جێگای سەرنج و بەرچاو. لەوەش زیاتر، لێرە بەدواوە خەباتی چەکداری، ئیدی بوو بە شێوەی سەرەکیی خەبات. ئەزموونی کۆمەڵگای مەدەنی، بە زەبری هێز سەرکوت کرا و دەورانی تۆقاندن و تیرۆر و زەبر و زەنگی حکوومەت دەستی پێ کردەوە.

لە ڕوانگەی حکوومەتەوە نەدەتوانرا دێموکراسی لە کوردستاندا تەحەممول بکرێ، لە کاتێکدا لە باقیی ناوچەکانی دیکەی ئێراندا، پرۆسەی ئیسلامیزەکردنی دەوڵەت وکۆمەڵگا، کە شۆڕشێکی فەرهەنگیشی بەدوادا هات، دەستی پێ کردبوو.[١٣٠] ئەم پرۆسەیە کە ئیسلامیزەکردنی دەزگای قەزایی و دادگوستەری، پەروەردە و فێرکردن، مێدیا و سەرەنجام بوارەکانی ژیانی فەرهەنگی و ئابووریشی دەگرتەوە، لە ئاکامی سەرکوتکردنی هێزەکانی ئۆپۆزیسیۆن، بەتایبەت هێزە سێکۆلارو چەپەکاندا، خێراییەکی زۆرتری بەخۆوەگرت.[١٣١] لە بەهارێدا، شۆڕشێکی فەرهەنگی، بە ڕێبەرایەتیی بەنیسەدر، سەرکۆماری ئەودەمی ڕێژیم و فەرماندەی هێزە چەکدارەکان، بە دەرکردنی فەرمانێک بەدژی کوردەکان و بۆ داخستنی زانستگاکان،

دەستی پێ کرد.[۱۳۲] بەپێی وتەکانی بەنیسەدر: مەبەست لە شۆڕشی فەرهەنگی ئەوەیە کە ئەگەر ئەوان (کوردەکان) ئاگادار کردنەوەکانی ئێمە بە جددی وەرنەگرن ودرێژە بە دوژمنایەتیی خۆیان دەگەڵ میللەت بدەن، سەرکۆماری ئەو خەڵکە دەتوانێ داوا لە سی و شەش ملیۆن ئێرانی بکات کە لە کوردستان ئامادەبن و بەرگری لە وەحدەت و یەکپارچەییی وڵات و ئازادی و ئیستقلالی حکوومەتی ئیسلامی بکەن و بە دوژمنانی نێوخۆیی و دەرەکی نیشان بدەن کە پیلانەکانی ئەوان ناتوان عەزمی میللەت تێک بشکێنن... ئەمڕۆ ڕۆژی حاکمیەتی دەوڵەتە. بۆیە وەزیرەکان یا ئەوانەی بەرپرسن دەبێ بزانن کە حوکم و دەستوورەکانی ئەوان لە کارخانەکان، کێڵگەکان و مەدرەسەکاندا پێویستە جێبەجێ بکرێن. بەجۆرێک کە ئەگەر لە هەر کلاسێکی دەرس گوتنەوەدا، ئیرادەی ئەوخەڵکە نەڕواتە پێش، ئێمە داوا لە خەڵک دەکەین لەو شوێنە ئامادەبن.[۱۳۳]

لە کاتێکدا کە پەلاماری هێزەکانی حکوومەت بۆ گرتنەوەی شارەکانی کوردستان بەردەوام بوو، شۆڕشی فەرهەنگیی بەنیسەدریش، کە ئیلهام و مەشرووعیەتی خۆی لە پەیامی نەورۆزیی خومەینی لە مارسی ۱۹۸۰وەردەگرت، بوو بەمایەی توندوتیژی لە نێو زانکۆکانی پایتەخت و شارە گەورەکانی دیکەدا.[۱۳۴] جێگای سەرنجە کە هەواڵ و ڕاپۆرتی پەیوەندیدار بە شەڕی زانستگاکان لە سەرانسەری ئێران وهەروەها شەڕی کوردستان، بە شێوەیەکی هاوکات، لە چاپەمەنی و ڕاگەیەنەکاندا، بڵاوکراوەتەوە.[۱۳۵]

بە ڕواڵەت بۆ کۆتاییهێنان بە توندوتیژی، چەند ڕۆژ پێشتر، شۆرای ئینقلاب، حوکمی داخرانی زانکۆکانی دەرکردبوو. لەو حوکمەدا پێ لەسەر»پێکهێنانی ئاڵوگۆڕی قووڵ لە سیستەمی پەروەردە و فێرکردن، بە قازانجی بایەخ و جەوهەرە بنەڕەتییەکانی ئیسلامی شۆڕشگێڕ» کە وەدیهێنانیان بە «بەرپرسایەتیی هەموو هێزە ئیسلامییە شۆڕشگێڕەکان» دەزانرێ، داگیرابوو.[۱۳۶] بە بەهانەی پێشگیری کردن لە بێ قانوونی، بەنیسەدر، فەرمانی دابووکە «لەو لەحزەیەوە پێرسۆنێلی ئەرتەش، تا ئەوکاتە کە ناوچەکە[کوردستان] لە یاخی بووەکان پاک دەبێتەوە، حەقیان نییە پۆتینەکانیان لە پێ دەربێنن»[۱۳۷] ئەو قسانەی بەنیسەدر، بوون بە مایەی بەدناوییەک بۆ ناوبراو لە نێو کوردەکان لە ئێراندا و هەرواش دەمێننەوە. کەچی لە هەمان کاتدا نە کوردەکان و نە زانستگاکان نەیاندەویست، بێ خەبات وبەربەرکانێ تەسلیم بن. خەبات و بەربەرەکانێ شتێک نییە کە هەمیشە لە پێشدا بەرنامە و پلانی بۆ دابنرێ. هەروەهان نابێ بە بەراورد کردن لەگەڵ ڕابردوودا هەڵسەنگێنرێ و قەزاوەتی لەسەربکرێ. بەو حاڵەش خەبات و بەربەرەکانێی قارەمانانەی خەڵکی شارەکانی کوردستان، لەو بەربەرەکانێ و گیانبازییەدا ڕەنگی دایەوە، کە لە یادەوەریی دەستەجەمعیی کورداندا، بە شەڕی بیست و چوار ڕۆژەی سنە ناسرەوە. وا دەهاتە بەرچاو کە بۆ بەرگری لەو ئەزموونە دیموکراتیکەی کە لە سەرەوە باسمان کرد، تەنانەت ئەگەر بۆ ساتێکیش بێ، سەرەرای هەموو زیان و تەلەفاتە ئینسانییەکان، خەبات وبەربەرەکانێ، بە کارێکی پڕ بایەخ دادەنرێ.

میلیتاریزەکردنی کوردستان و گرتنەوەی شارەکان، بوو بە مایەی هەڵگیرسانی شەڕێکی چەکدارانەی درێژخایەن و توند، کە لە سەرتاسەری ساڵەکانی دەیەی ۱۹۸۰دا درێژەی هەبوو. لە۱۹۸۰ بە دواوە، میللیتاریزە کرانی کوردستان ئاکامی زۆری لێ کەوتنەوە، وەک: ئیعدامی بەردەوام، کە خەبەرەکانیان لە ڕۆژنامەکاندا بڵاو دەکرانەوە، زیندانی درێژخایەن، ئەشکەنجە، وەرگرتنی ئیعترافاتی ئیجباری لە کەسانی دەستبەسەرکراو، تەبعید و دوور خستنەوەی ئەو کەسانەی کە بەچالاک

لەقەڵەم دەدران بۆناوچە ناوەندییەکانی ئێران و تەنانەت بنەماڵەکانیشیان.[١٣٨] سەیر نییە کە لەو هەلومەرجەدا، خەباتی چەکداری دەبێتە شێوەی هەرە سەرنجڕاکێشی خەبات و بەربەرەکانێ. بەوجۆرە شۆڕشی فەرهەنگی بۆ جارێکی دیکەش حاکمییەتی تیرۆر و تۆقاندنی خەڵخاڵیی داسەپاندەوە. سەیر ئەوەیە کە بەنیسەدر، بۆخۆی بوو بە قوربانیی ئەو تیرۆر و زەبروزەنگەی کە لە بەهاری ١٩٨٠ وە یارمەتی بە بڵاوبوونەوەی کردبوو. ناوبراو ساڵی دواتر ڕایکردە فەرانسە و لەوێ داوای لە کوردەکان کرد کە پێکەوە بۆ وەڕێخستنی شۆڕشێکی نوێ بە دژی ڕێژیم، هاوپەیمانییەک پێک بێنن. بەو جۆرە دەورانی تۆقاندن و سەرکوت وتیرۆر، کە لەویدا زیندانیانی سیاسی بە کۆمەڵ و ڕۆژانە بە چەشنێکی درندانە ئیعدام دەکران، درێژەی کێشا.[١٣٩]

هەروەها کۆتاییی کۆمەڵگای مەدەنی بە هۆی میللیتاریزە بوون، شوێنەواری لەسەر ئەو ئاڵوگۆڕانەش دانا کە بەسەر چۆنیەتیی کار و تێکۆشانی هێزە سیاسییەکاندا هات. حیزبە سەرەکییەکان، کە ڕۆژبەڕۆژ لەباری نیزامییەوە بەهێز دەبوون، بەرەبەرە ئەوانی دیکەی وەک عزەدینی حوسەینییان وەلانا و خۆیان لە بەرانبەر ئەکتەرە سیاسییە سەرکییەکانی کورددا دۆزییەوە. هەیئەتی نوێنەرایەتی لێک هەڵوەشا. تەنانەت موفتیزادە متمانەی ڕێژیمیشی لەدەستدا و کەوتە زیندان. سەرەڕای نیەتپاکیی هەندێک کەسایەتیی لیبڕاڵ کە هێشتاش لە حکوومەتدا، خزمەتیان دەکرد، هەرلە فیۆریەی ١٩٧٩ بەدواوە، نیشانەکان ئەوەیان دەردەخست کە هێزە ڕادیکاڵەکان، هەڵوێستیکی توندیان لە بەرانبەر بزووتنەوەی خودموختاریخوازی و هەڵوێستی ناڕوونی دەوڵەتی کاتیدا، هەیە. چارەنوسی موفتیزادە، عەزم و نیەتی ڕێژیمی تازە بەدەسەڵات گەیشتووی نیشان دا کە تەنانەت ئامادەییی ئەوەی تێدا نییە کە خودموختاریی ئیسلامیش بۆ کوردستان لەبەرچاوبگرێ.[١٤٠] سەرەڕای ئەوەش دەبێ بڵێین کە ئەزموونی دیمۆکراسی و خەبات و بەربەرەکانێ بەرانبەر سەرکوت و زەبروزەنگ و میلیتاریزاسیۆن، مەسەلەی کوردی بۆ هەمیشە لە ئێراندا، جێگیر کرد.

ئاکام

لێکۆڵینەوەی ڕیشە و ئاکامەکانی شۆڕشی ساڵی ١٩٧٩ لە گۆشەنیگای کوردەوە سێ خاڵی گرینگ ڕوون دەکاتەوە. یەکەم، لێکۆڵینەوەکە بە باسکردن لەو ئاڵوگۆڕە کۆمەڵایەتییە قووڵانەی کە لە کۆمەڵگای کوردستان، لە سەردەمی حکوومەتی محەممەد ڕەزاشادا، پێکهاتبوون، بایەخ و گرنگیی گۆڕانکارییەکانی دەیەکانی پێشوو، بۆ بەشداری کردنی کوردەکان لە شۆڕشدا دەستنیشان دەکا. بەشداریی خەڵک لە کاروباری سیاسیدا، سەرهەڵدانی هێزە کۆمەڵایەتییە تازەکان، هاتنە مەیدانی هێزە سیاسییە نوێیەکان، وەک نیشانەی ئەو گۆڕانکارییە ئابووری-کۆمەڵایەتی و فکریانە دادەنرێن، کە ئەو دەورەیان پێ دەناسرێتەوە. ئەو شۆڕشە سیاسییە، ئاکامی حەتمیی گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتی، ئابووری، فەرهەنگی و کولتووری و تێکنۆلۆژییەکانی ساڵەکانی پێشوو نەبوو. بەڵام ئەو ئیستبداد و سەرەڕۆیییەی کە پاش کودیتای ١٩٥٣هاتە سەرکار، بەردەوام مەیدانی بەشداریی سیاسیی چین و توێژە خوێندەوارەکانی، کە بەدوای ئامراز و دەرفەتی خۆ بەیانکردندا دەگەڕان، بەرتەسکتر دەکردەوە.

دووهەم، ئەکتەرە سەرەکییەکان و بەرنامە و داخوازەکانیان، کە لە بزووتنەوەی خودموختاریخوازیی دوای شۆڕشدا، دەوریان گێڕا، بەرهەمی قۆناخەکانی پێشتر بوون. بزووتنەوەی ئۆتۆنۆمی، ڕووداوێکی تاقانەی ئەوتۆ نەبوو کە بەتەنیا هەر پەیوەندیی بە

کوردەکان، وەک کەمایەتییەکی میللی وئیتنیکییەوە هەبێت. ڕاست بە پێچەوانەوە، نەک هەر ڕیشەی لە گۆڕانکاری و ڕووداوە مێژوییەکانی پێشوودا هەبوو، بەڵکووو پەیوەندیی دوولایەنەی ئەو لەگەڵ ڕەوتی شۆڕش، بە شێوەیەکی کاریگەر شوێنەواری خۆی لەسەر شکڵ و بیچمی ئێرانی پاش شۆڕش، لە دەرەوەی سنوورەکانی کوردستانیشدا، دانا. لەوەش زیاتر، ڕێژیمی تازە، مانەوەی خۆی لە فەزایەکی پڕ لە سەرکوت و زەبروزەنگدا، درێژە پێدا، کە لەوێدا هەر دیاردەیەکی دێموکڕاتیک، نائاسایی دەهاتە بەرچاو. ئەوە سەرکوتی ئەزموونی دێموکراتیکی کوردستان و شۆڕشی فەرهەنگی بوون، کە گەشانەوەی فەرهەنگی و فکری وبزووتنەوە هاوچەشنەکانی دیکەی وەک ئەوانیان لە سەرانسەری ئیراندا بۆ دوایە گێڕایەوە و مانەوەیەکی لەو جۆرەیان بۆ ڕێژیم دەستەبەرکرد. مانای ئەو قسانە ئەوەیە کە پڕۆسەی دێموکراتیزاسیۆن لە ئێراندا، تەنیا لە ڕێگای تەعەهود نیشاندان بە فرەچەشنی (diversity) و دابین و دەستەبەرکردنی ئەودا دێتە دی. ئەسڵێک کە بە هیچ شێوەیەک لەگەڵ بنەماکانی ڕێژیمی تازەدا ناگونجێ. ئاخر لەگۆڕێدابوونی ئەزموونی دێموکڕاتیکی کوردستان، بۆ چوونەپێشی دێموکراسی لە ئێراندا گرنگ بوو. هەر بەو جۆرە لەنێوچوونیشی بۆ هاتنەسەرکاری دیکتاتۆری لە ئێراندا پێویست بوو.

لەکۆتاییدا کە زۆریش گرنگە دەتوانین، باسە مێژووییەکان، سەبارەت بە هۆکار و ئاکامەکانی شۆڕش، لە ڕێگای سەرنجدان بەو پڕۆسەی مێژووییەوە کە ئەزموونە مێژووییەکانی ژمارەیەکی زۆر لە گەلان بگرێتەخۆی، بە مەبەستی دەوڵەمەندکردنی مێژوونوسی (historiography) لە پەیوەندی دەگەڵ ڕیشە و ئەکامەکانی شۆڕشدا، سەرلەنوێ پێناسە بکەینەوە. لێکۆڵینەوەکانی پەیوەندیدار بە پڕۆسە و ڕەوتە مێژووییەکان، چوارچێوەکانی گوتارسازی و دیسکۆرسەکانی دیکەی پەیوەندیدار بە دەستەڵاتەوە، دەگەڵ ململانێ (challenge) بەرەوڕوو دەکەن. ڕاست بە ڕۆحیەی خولقاندنی ململانێی زۆرتری ئەکادیمیک سەبارەت بە لێکۆڵینەوە مێژووییەکانی پەیوەندیدار بە پڕۆسەی مێژووەوەیە کە ئەو لێکۆلینەوانە لە ڕوانگەی جۆراوجۆرەوە، بەردەوام بە پێویست دادەنرێن. دەستنیشانکردنی ئاکامەکانی ئەو قۆناخە مێژووییە، ئەوە دەردەخا کە سروشتی ئەو حکوومەتەی دێتە سەر کار، شوێنەوارێکی قووڵ لەسەر ڕوانگەی سیاسی و لێکدانەوەکانی پەیوەندیدار بە شۆڕشەوە دادەنێ. ئەوە کە سەرهەڵدانی شۆڕشی ئێران و ڕووخانی خێرای دەسەڵاتێکی گەورە، هەر وا سەرنج و حەزی لیکۆڵەرەوەکان بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ، هیچ لەو ڕاستییە کەم ناکاتەوە، کە لە زۆربەی کاتەکاندا، ئەوە ئاکامی دوایی حکوومەتی ئیسلامییە، کە زۆرتر وەک کاتالیزاتۆر، بۆ بڵاوکردنەوەی ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتری کتێبە دریژە مێژووییەکان، نەخشی هەیە. هەر لەبەر ئەوەشە کە ڕوانگە و پێرسپێکتیڤی کوردی، بۆ تێگەیشتنی ئێمە لە هۆکار وئاکامەکانی شۆڕش، زۆر گرینگ و پڕ بایەخن.

*. Marouf Cabi. «The roots and the consequences of the 1979 Iranian revolution: A Kurdish perspective.» In Middle Eastern Studies (Online 2020). https://doi.org/10.1080/00263206.2020.1722651
Marouf Cabi, PhD from the University of St Andrews, Scotland.

سەرچاوەکان

1. See A. Amanat, Iran: A Modern History (New Haven, London: Yale University Press, 2017), pp. 1–29; E. Yarshater, Hekmate Tamadoni [Civilisational Wisdom: Ehsan Yarshater's Selected Works] (Toronto: Iran Namag, 2016).
2. A case in point regarding this is Hamid Dabashi's 'cosmopolitan' approach to Iran, and his concept of

7. See P. Bourdieu, Language and Symbolic Power (Cambridge: Polity Press, 1991), Ch. 7.
8. See R. Williams, From Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory in Kiernan Ryan (ed.), New Historicism and Cultural Materialism: A Reader (London: Arnold, 1996), p. 23 and pp. 40–41. Bourdieu's concept of cultural capital is also useful for understanding its intensifying production and unequal distribution if the era in question. For this see P. Bourdieu, The Forms of Capital in John G. Richardson (ed.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education (London: Greenwood Press, 1986).
9. On nativism in Iran, see A. Mirsepassi, Political Islam, Iran, and the Enlightenment (Cambridge: Cambridge University Press, 2011); M. Boroujerdi, Iranian Intellectuals and the West: The Tormented Triumph of Nativism (Syracuse: Syracuse University Press, 1996).
10. See R. Barahani, Tarikhe Mozakkar [Masculine History] (Tehran: Nashre Awwal, 1984).
11. See A. Behrangi (ed.), Majmu'e Assare Samad Behrangi [An Anthology] (Tabriz: Behrangi, 1382 [2005]).
12. See R. Connell, Gender: In World Perspective (Cambridge: Polity, 2009); J. W. Scott, Gender: A Useful Category of Historical Analysis in Sue Morgan (ed.), The Feminist History Reader (New York: Routledge, 2006).
13. See R. J. Evans, In Defence of History (London: Granta Book, 1997), pp. 135–36; J. Tosh, The Pursuit of History, 4th ed. (Harlow: Pearson, 2006), pp. 149–50.
14. cf. E. Abrahamian, Iran Between Two Revolutions (Princeton: Princeton University Press, 1982); A. Amanat, Iran: A Modern History (New Haven, London: Yale University Press, 2017); S. A. Arjomand, The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran (Oxford: Oxford University Press, 1988); N. R. Keddie, Modern Iran: Roots and Results of Revolution (New Haven: Yale University Press, 2003).
15. R. Koselleck, Historical Criteria of the Modern Concept of Revolution in Futures Past: On the Semantics of Historical Time (Cambridge, Mass. : MIT Press, 1985), p. 10.
16. See Arjomand, The Turban for the Crown, Ch. 5; I. -A. Sahabi, Nim Qarn Khaterah va Tajrubeh

'cultural modernity', which are absolutely devoid of any non-Persian factors. H. Dabashi, Iran: A People Interrupted (New York: New Press, 2007), p. 59 and p. 135.
3. Cf. M. M. Gunter, The Kurds: A Modern History (Princeton: Markus Wiener Publisher, 2016), Ch. 5; D. McDowall, A Modern History of the Kurds (London: I. B. Tauris, 1996), Ch. 13. Abbas Vali has recently published a study on the course of Kurdish nationalism since the Kurdistan Republic of 1946. Despite useful analysis, the book chooses not to engage with social change and transformation and the political situation during the Revolution in depth. See A. Vali, The Forgotten Years of Kurdish Nationalism in Iran (Switzerland: Palgrave, 2019).
4. See I. Papp e, The Modern Middle East (New York: Routledge, 2005), pp. 1–13; Z. Lockman, The Contending Vision of the Middle East: The History and Politics of Orientalism, 2nd ed. (USA: Cambridge University Press, 2010), pp. 134–38; A. Escobar, Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World (Princeton: Princeton University Press, 1995); R. Bendix, Tradition and Modern Reconsidered in Reinhard Bendix (ed.), Embattled Reason (Piscataway, NJ: Transaction, Inc. , 1988).
5. In addition to well-known studies on nationalism, for example, by Benedict Anderson (2006), Anthony Smith (1991), Ernest Gellner (1997), and Eric Hobsbawm (1983), new perspectives on the subject include R. Brubaker, Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe (Cambridge: Cambridge University Press, 1996); and A. Wimmer and N. G. Schiller, 'Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology', The International Migration Review Vol. 37, No. 3 (2003), which provide a critique of methodological nationalism in social sciences. On modern nation-state and homogenisation see A. Wimmer, Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity (Cambridge: Cambridge University Press, 2002); H. Rae, State Identities and the Homogenisation of Peoples (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).
6. J. B. Thompson, Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication (UK: Polity Press, 1990), p. 11.

[Half a Century Memoirs and Experiences], Vol. 1 (Tehran: Farhange Saba Publication, 2009); S. Zubaida, Islam, the People and the State: Political Ideas and Movements in the Middle East (New York: I. B. Tauris, 2009), Ch. 2.

17. See R. Service, Lenin: A Biography (London: Pan Books, 2000), pp. 9–10 and 277–8.

18. A. Parsons, The Pride and The Fall: Iran 1974-1979 (London: Cape, 1984); W. H. Sullivan, Mission to Iran (USA: W. W. Norton and Company, 1981). For a recent analysis of US policy in Iran, see C. Emery, US Foreign Policy and the Iranian Revolution: The Cold War Dynamics of Engagement and Strategic Alliance (Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2013).

19. D. Forgacs (ed.), The Gramsci Reader: Selected Writings 1916-1935 (New York: New York University Press, 2000).

20. Cf. E. Abrahamian, 'The Crowd in the Iranian Revolution', Radical History Review Vol. , No. 105 (2009), p. 31.

21. See Amanat, Iran, Ch. 15.

22. M. Cabi, 'Abbas Amanat, Iran: A Modern History', Kurdish Studies Journal Vol 7, No. 1 (2019), pp. 106–10.

23. This has been discussed in detail in M. Cabi, 'The Impact of The Modernisation of Iran on Kurdish Society: Modernity, Modernisation and Social Change (1920-1979)' (PhD thesis, University of St Andrews, 2019).

24. . Unlike the vague and static term 'Kurdish nationalism', Kurdayeti is employed here in order to simultaneously recognise political and cultural rights, and to criticise the ideology of nationalism as such.

25. On modern Kurdish poetry see F. Ghaderi, 'The Emergence of Modern Kurdish Poetry' (PhD thesis, University of Exeter, 2015); A. Vali (ed.), Essays on the Origins of Kurdish Nationalism (California: Mazda Publishers, 2003). For modern historiography cf. M. Mardukh, Mezhui Kurd wa Kurdistan [The History of Kurd and Kurdistan] (Hawler: Rozhhalat Press, 2011); H. Huzni, Sarjami Barhami Hussein Huzni [Collected Works], ed. Badran Ahmad habib, 2 vols. (Kurdistan: Aras, 2011); M. A. Zaki, Khulasayah-i t arikh-i Kurd u Kurdistan [A Brief History of Kurd and Kurdistan] (Baghdad: Dar ul-salam, 1931)

26. See K. Mofid, Development Planning in Iran: from Monarchy to Islamic Republic (England: MENS Press, 1987); J. Bharier, Economic Development in Iran 1900-1970 (Oxford: Oxford University Press, 1971)

27. See E. Aubin, Iran Emrouz 1907-1908 [Iran Today] (Iran: Zawarm 1985); K. Hesami, Le Bireweriekanim [From My Memoirs], Vol. 1 (Uppsala: Jina Nu Forlaget, 1986), p. 83.

28. See R. Helmi, Yaddasht [Notes] (Iraq: Roshinbiri Lawan, 1988); M. A. Sheikholeslami-Hemin, Tarik w Roon [Dark and Light] (n. p: n. p, 1970); Mofid, Development Planning in Iran.

29. See Kaveh, Year 1 (1916), No. 29 and 30, pp. 8–9.

30. On modern schools see R. A. Sharzayi (ed.), Asnade Baharestan: Gozideye Asnadi az Waqaye' Mashroote dar Kordestan wa Kermanshahan [Baharestan Documents: Reports On the Constitutional Events in Kurdistan and Kermansha], Vol. 1 (Tehran: Library of Islamic Consultative Assembly, 2007). An item of correspondence from the Kurdish region of May 1911 (document 49) addressed to the Majlis complains about the 'bad intentions' of some powerful individuals, and demands the reopening of Ma'refat (educational) school which had been functioning for the previous three years. For more on such organisation, see Mardukh, Mezhui Kurd, p. 483.

31. See L. I. Meho and K. L. Maglaughlin, Kurdish Culture and Society: an Annotated Bibliograph (Westport: Greenwood Press, 2001); M. V. Bruinessen, Agha, Shaikh and State: The Social and Political History of Kurdistan (London: Zed Books, 1992).

32. See W. Eagleton, The Kurdish Republic of 1946 (London: Oxford University Press, 1963).

33. See Sheikholeslami-Hemin, Tarik w Run; A. Sharafkandi-Hazhar, Cheshti Mijawir [A Mosque Servant's Stew] (Iraq: Kitebi Mehregan, 2007). On the reign of Reza Shah see S. Cronin (ed.), The Making of Modern Iran: State and Society Under Reza Shah, 1921-1941 (London: Routledge, 2003).

34. During the next two decades, many faced forced exile or prolonged periods of incarceration; political activity went underground. At the end of the 1950s, more than 500 activists were rounded up by Iran's security forces. For more on this see

2003).
45. See Amuzesh va Parvaresh, Vol. 37, Nos. 7 and 8 (1346 [1967]), p. 116.
46. See M. A. Faghih, 'BEHDAR I', [maintaining health] in Encyclopaedia Iranica, IV/1, 100-04, available online at http://www. iranicaonline. org/articles/behdari, accessed on 30 December 2012; A. Moarefi, 'BEHD ASTBARA-YE HAMA', [Health for All] in Encyclopaedia Iranica, http://www. iranicaonline. org/articles/behdast-bara-ye-hama, accessed 2 August 2017.
47. Zubaida, Islam, the People and the State, pp. 64–82.
48. See Amuzesh va Parvaresh, Vol. 33, No. 1, Esfand 1341 [Feb. -Mar. 1963], p. 10.
49. For the definition and meaning of cultural capital see Bourdieu, The Forms of Capital.
50. Plan and Budget Organisation, Statistical Yearbook of Iran 1352 [March 1973 - March 1974], (Iran: Statistical Centre of Iran, 1975), 141–45.
51. Amanat, Iran, p. 684. For foreign and domestic movies and TV series see also H. Nafisi, Cinema As A Political Instrument in Ali M. Ansari (ed.), Politics of Modern Iran (New York: Routledge, 2011).
52. Plan and Budget Organisation, Statistical Yearbook of Iran 1352 [March 1973–March 1974]
53. See S. Ilkhanizada, Shangaswar: Sarjam Barhamakani Swara Ilkhanizada [The Charming Rider: Siwara's Collected Work] (Slemani: Khazalnoos, 2014).
54. See Amanat, Iran, pp. 663–700
55. See Khezri, Laparayek; S. i. K. Kwestani, Awerrek la Basarhati Khom [Looking Back on My Life] (1996), Available at http://said. kurdland. com in PDF format, accessed on 23 May 2018.
56. Shorresh and Raparin (uprising) are semantic renderings of 'revolution' in Kurdish.
57. Khezri, Laparayek, p. 129.
58. On the uprising see A. Hassanpour, 'Raparini Verzerani Mukriyan 1952-1953', [The Mukriyan Peasant Uprising], Derwaze, Kurdish Journal of Social and Human Sciences Vol. , No. 1 (2017).
59. On Third-Worldist ideologies see V. Prashad, The Darker Nations: A People's History of the Third World (London: The New Press, 2007).
60. M. Ahmadzadeh, Mobareze Mosalahane: Ham Estrategy va ham Taktik [Armed Struggle As Both Strategy And Tactic] (1970), Available at http://
M. Khezri, Laparayek la Tekoshan w Julanaway Salakani 42-47 Hezbi Dimukrati Kurdistan [A Page from the Struggle and Movement of the Democratic Party of Kurdistan (1963-68)] (Sweden: n. p. , 2003), pp. 13 and 26.
35. See F. Azimi, Iran: The Crisis of Democracy, 1941-1953 (London: I. B. Tauris, 1989); E. Abrahamian, The Coup: 1953, The CIA, And the Roots of Modern U. S. -Iranian Relations (New York: The New Press, 2015).
36. Iranian Government Document, Financing Land Reform, (1967), 1.
37. . G. R. Afkhami, The Life and Times of the Shah (California: University of California Press, 2006); A. M. Ansari, 'The Myth of the White Revolution' in Ali M. Ansari (ed.), Politics of Modern Iran (London: Routledge, 2001); Abrahamian, Iran Between Two Revolutions; Amanat, Iran.
38. See A. Ebtehaj, Khaterate Abulhasane Ebtehaj [Ebtehaj's Memoirs], Vol. 1 (London: Paka Print, 1991), pp. 375–76.
39. See Afkhami, The Shah
40. M. R. Pahlavi, Be Sooye Tamadone Bozorg [Towards A Great Civilisation] (Tehran: Pahalvi Library, 1977), p. 4.
41. See J. Amuzegar, Iran: An Economic Profile (Washington D. C. : Middle East Institue, 1977).
42. For these statistics see A. H. Sajjadi, Pishineye Amuzesh wa Parvaresh dar Kurdistan (1320-1357) [The History of Education in Kurdistan (1941-1957)], Vol. 2 & 3 (Sanandaj: Kurdistan Publications, 2004), pp. 343 and 346.
43. See A. K. S. Lambton, Landlord and Peasant in Persia (London: I. B. Tauris, 1991); B. Mo'meni, Mas'alaye Arzi wa Jange Tabaqati dar Iran [The Land Question and Class Struggle in Iran] (Tehran: Payvand, 1979); A. H. Danesh, 'Land Reform, State Policy, And Social Change In Iran', Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development Vol. 21, No. 2 (1992); S. Ra'naiy, 'Barresiye Ejraiye Eslahate Arzi wa Payamadhaye an dar Ostane Kordestan' [Land Reform in the Kurdistan Province and Its Consequences] (PhD thesis, University of Shahid Beheshti, 2017).
44. See M. Afkhami, Zanan, Dowlat va jame'e dar Iran: 1941-1978 [Women, State, and Society in Iran] (Maryland: Foundation for Iranian Studies,

on the evening of 12 February.
74. Cf. Keyhan, 9 May 1979, p. 7.
75. Another factor was religious loyalty. Particularly in the southern areas, the Kurdish movement did not attract the commitment of the Shi (a Kurds at least on a large scale. For a study on this, see G. M. Tezc€ur and P. Asadzade, 'Ethnic Nationalism Versus Religious Loyalty: The Case of Kurds in Iran', Nations and Nationalism Vol. 25, No. 2 (2019).
76. Bluri and Hassan Khali, The Nawroz, p. 8.
77. See Ettela'at and Keyhan, 19 March 1979.
78. See Keyhan, 27 February 1979, p. 8.
79. See Keyhan, 28 February 1979, p. 3.
80. Cf. Ettela'at and Keyhan since January 1979 throughout the year.
81. A list of civilian casualties is provided in Bluri and Hassan Khali, The Nawroz, pp. 97-100. Kurdish political parties and prominent figures condemned the violence in Sina. See ibid. , pp. 85-92; Etella'at, 28Esfand 1357 [19 March 1979].
82. Bluri and Hassan Khali, The Nawroz, p. 11.
83. See Keyhan, 26 March, p. 6. The special envoys of the government included the Home Secretary, Ebrahim Yunesi, and Sayyed Jawadi. See Keyhan,6Farvardin 1358 [26 March 1979].
84. Keyhan, 20 March 1979, in Bluri and Hassan Khali, The Nawroz, p. 14.
85. See also Ettela'at, 29 March 1357 [20 March 1979], in ibid. , p. 19.
86. Bluri and Hassankhali, Sharri Nawroz, p. 96
87. These demands included autonomy within Iran, federalism, a national assembly, and a demand for a labour law including a minimum wage.
88. For the war in Naqada see Keyhan, 1-4 Ordibehesht 1358 [21-24 April 1979], and see Hesami, Khaterat, pp. 162-69.
89. H. M. 'Abedini, Sad Sal Dastan Newisi dar Iran [One Hundred Years of Story-Writing in Iran] (Tehran: Nashre Cheshme, 1998), p. 765.
90. Ibid. , p. 770.
91. Ibid. , p. 68.
92. See P. Freire, Amuzeshe Stamdidegan [The Pedagogy of the Oppressed], trans. Ahmad Bireshk and Seifolla Dad (Tehran: Sepehr, 1979).
93. Cf. Keyhan, 27 March 1979, p. 3.
94. See Keyhan 22 July 1979.
95. See Chamran's interview in Keyhan, 19 November 1979.
96. See Keyhan 26 March 1979, p. 1.

www. iran-archive. com/sites/default/files/sanad/cherikha_ta_1357-mobarezeh_ masud. pdf, accessed 25 September 2019.
61. See B. Sa'idi, Penj Sal Lagal Abdulla Muhtadi [Five Years with Abdulla Mohtadi] (Sulaymaniya: n. p. , 2010); B. Sa'idi, Khabat Baraw Sarkawtin: Didarek Lagal Ebrahim 'Alizada [Struggle Towards Victory: A Meeting with Ebrahim Alizadeh] (Kurdistan: Komala Central Committee Publication, 2012).
62. It should be noted that, especially since the 1920s, all such journals were also engaged in a process of linguistic simplification and purification, and promoted the Persian language as the national and official language of Iran.
63. Cf. Barahani, Tarikhe Mozakkar, p. 106.
64. Mirsepassi, Political Islam, Iran, and the Enlightenment.
65. K. Hesami, Khaterate Karim Hesami [Karim Hesami's Memoirs] (Sweden: Arzan, 2011).
66. F. Halliday, Revolution and World Politics: The Rise and Fall of the Sixth Great Power (London: Macmillan Press, 1999), p. 12.
67. Quoted in Amanat, Iran, p. 706.
68. Ibid.
69. See Ansari, The Myth of the White Revolution.
70. M. Bluri and M. Hassankhali, Sharri Nawrozi Khwenawi Sina 1358 [The Bloody Nawroz War in Sina] (n. p. : n. p. , 2004.
71. See Keyhan, 16 January 1979.
72. See A. Muftizadeh, Hokumat-e Eslami [Islamic Government] (Sanandaj: Shuray-e Modiryat-e Maktab-e Qoran, 1979). These lectures are published by the Managing Council of the Quranic School (publisher) online, available at file:///C:/Users/Marouf/Documents/Moftizada/ .
73. Komala and the KDIP officially declared their existence in February. See Keyhan,9Esfand 57 [28 February 1979]; Printed in Keyhan, 30Dey 1357 [20 January 1979], p. 2. A KDIP announcement responded to widespread rumours of conspiracy and foreign invasion via Kurdistan, and of the area's secession from Iran, by emphasising on achieving Kurdish rights 'only within a free Iran'. Komala's public declaration was prompted by the death of one of its founders Muhammad Hussain Karimi. He was fatally wounded while leading an unarmed crowd which marched on Saqqez's Police Station

97. There are as yet no noteworthy studies on Hussaini. For the life of Muftizada see A. Ezzatyar, The Last Mufti of Iranian Kurdistan: Ethnic and Religious Implications in the Greater Middle East (New York: Palgrave, 2016); and for a critique of The Last Mufti, see forthcoming article M. Cabi, 'The Last Mufti of Iranian Kurdistan and Its Revision of Kurdish History', Journal of Ethnic and Cultural Studies 2019, Vol. 6, No. 3, pp. 1–12.
98. Sazeman-e Ettelaat Va Amniyat-e Keshvar or the Organisation for Security and Intelligence.
99. M. MustafaSultani et al. , Kak Foad Mostafa Soltani (Polen, Stettin: Print Group, 2017).
100. See F. Engels, The Origins of the Family, Private Property and the State (London: Penguin Books, 2010).
101. See G. Qubadi, Shaqayeqha bar Sanglakh: Zendegi wa Zamaneye Yek Zane Kord az Kordestane Iran [Poppies on Rocks: The Life and Times of a Kurdish Woman from Iran] (2015).
102. See Komala, Toteeie Jangafruzaneie Heiate Hakemeie Ertejaee Iran wa Eraq [The Conspiracy of the Reactionary Rulers of Iran and Iraq for War], (1980).
103. See Vali, Forgotten Years, Ch. 7.
104. Hesami, Khaterat, p. 129.
105. Ibid. , p. 126.
106. On the earlier days of Ghassemlou, see Vali, Forgotten Years, pp. 50–60.
107. See G. Blurian, Alakok (in Persian) (Tehran: Farhange Rasa, 1384 [2005]).
108. Cf. A. R. Ghassemlou, Kurdistan and the Kurds (Czechoslovakia: Academy of Sciences, 1965), p. 255.
109. Hesami, Khaterat, pp. 121–23.
110. Cf. A. R. Ghassemlou, Kurta Basek la sar Sosializm [A Brief Discussion on Socialism] (1983).
111. Hesami, Khaterat, p. 127.
112. Ibid. , p. 126.
113. Keyhan, 19 August 1979.
114. See Jamiyate Azadi, Haqayeqi az Towtehe from Paveh ta Mahabad [Some Truths on the Conspiracy from Paveh to Mahabad], (1979); and Ettela'at, 12 August 1979, quoted in the former, p. 5.
115. Ettela'at, 21 August 1979, quoted in ibid. , p. 17.
116. Jamyiate Azadi, Haqayeqi az Towtehe, p. 20. This source includes the names of all of those executed by Khalkhali in Pava and other cities. Also see ibid. , pp. 18–19; and Ettela'at, 23 September 1979 for more information.
117. See ibid. , pp. 22-24; and Keyhan and Ettela'at.
118. Amanat, Iran, pp. 779–81; Arjomand, The Turban for the Crown, p. 143.
119. H. Borujerdi, Poshte Pardehaye Enqelab: Eterafate Yek Pasdar [Behind the Curtains of the Revolution: Confessions of a Pasdar] (Germany: Farhange Iran, 2002), pp. 258–60.
120. See ibid. , p. 276; Hesami, Khaterat, p. 178; Ketab-e Jom'e, No. 20, 1979, p. 4. ; Borujerdi, Poshte Pardehaye Enqelab.
121. See Komala, Khabarnama [Newsletter], No. 118 (22 March 1980).
122. See Haqayeqi az Towtehe, p. 8.
123. On the situation in Kurdistan, see Bluri and Hassankhali, Sharri Nawroz.
124. See 'The first announcement of the government's special envoy to Kurdistan', inKeyhan, 30 October 1979.
125. See Keyhan, 18 November 1979.
126. See Komala, Khale Selahe Rezgari [On Disarming Rezgari], (1980).
127. Keyhan, 2 September 1979.
128. See Keyhan, 31 March 1979.
129. Ibid.
130. Arjomand, The Turban for the Crown, p. 143.
131. See D. Menashri, Iran: A Decade of War and Revolution (New York: Holmes & Meier Publishers, 1990), pp. 192–98.
132. 'Banisadr announces the principles of the Cultural Revolution', Keyhan, 2 Ordibehesht 1359 [22 April 1980].
133. Keyhan, 22 April 1980, second print, p. 1.
134. S See Keyhan, 20 April 1980. ee Keyhan, 22 April 1980, second print, p. 10.
135. See Keyhan, 20 April 1980.
136. Keyhan, 20 April, p. 3.
137. Keyhan, 3 April 1980, p. 7.
138. Dozens of families, whose members had joined peshmarga units, were sent into exile from different Kurdish cities to other parts of Iran. For example, 27 families were banished from the city of Saqqez to the outskirts of Fulad Shahr in the vicinity of Isfahan in March 1981. The families were kept in a makeshift camp for four years. See M. Cabi, Dashti Dareh [The Dareh Fields] (Sulaimaniya: Kurdistan, 2013).
139. See Amanat, Iran, pp. 862–63.
140. See Ezzatyar, The Last Mufti.